
Wojtilla Gyula

**Kőrösi Csoma Sándor
szanszkrit-magyar
szójegyzéke**

•

***A list of words
Sanskrit and Hungarian
by Alexander Csoma
de Kőrös***

Budapest · 1984

**Kőrösi Csoma Sándor
szanszkrit-magyar
szójegyzéke**

•

**A list of words
Sanskrit and Hungarian
by Alexander Csoma
de Kőrös**

Keleti Tanulmányok
Oriental Studies

6

Editor: Éva Apor

Wojtilla Gyula

*Kőrösi Csoma Sándor
szanszkrit-magyar
szójegyzéke*

•

*A list of words
Sanskrit and Hungarian
by Alexander Csoma
de Kőrös*

Budapest · 1984

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Lektorálta: Karsai György

ISSN 0133 — 6193
ISBN 963 7302 04 2

I.

**Csoma és a szanszkrit
nyelvtanulmányok**

Bevezetés

A Csoma életéről, a tibetológiában és a buddhizmus tanulmányozásában elért eredményeiről az elmúlt másfél évszázadban tekintélyes irodalom született. Csoma a tibetisztika úttörőjeként világhírnevet szerzett magának, és dicsőséget a magyar tudománynak. Ennek megfelelően magyar és külföldi tudósok nemzedékei adóztak tisztelettel munkásságának¹, de ebben a szakirodalomban, beleértve a 200. évfordulója alkalmával megjelent munkákat is, szinte alig esett arról szó, hogy Csoma milyen eredményeket ért el a szanszkrit és beszélt észak-indiai köznyelvek, valamint az összehasonlító nyelvészet területén. Az utóbbira az a kézenfekvő magyarázat, hogy idevágó gondolatai inkább feltevések, mintsem konkrét eredmények voltak, és ezeket, bizonyos tekintetben, hamar megkérdőjelezte a tudományos kutatás. Ugyanakkor a téma, a finnugor nyelvek, jelen esetben a magyar, összehasonlítása az indoárja nyelvekkel nem csekély problémát okozott és okoz a szakembereknek, az itt keletkezett viták időnként túlmutattak a nyelvészeti kutatások horizontján, és az elért eredmények nem mentesek bizonyos eltelmondásoktól.²

A Csoma életműben elszórtan található adatokból kirajzolódhatnak nyelvtanulmányai és valamennyit abból is megtudhatunk, hogy milyen elképzelései voltak az összehasonlító nyelvészetről. Ehhez az utóbbihoz pedig rendelkezésünkre áll egy Szójegyzék, amely figyelemreméltó gondolatokat tartalmaz, és amivel érdemben eddig nem foglalkoztak.

Természetesen egy pillanatra sem szabad azt elfelejtenünk, hogy Csoma munkásságát a kérdéses tárgyban csupán kora tudományosságának tükrében értékelhetjük igazságosan, mint történeti teljesítmény képvisel az értéket, és mint ilyen nem lehet a modern nyelvészeti kutatás kiindulópontja, mint szakirodalmi tétel pedig elavult és így csupán Csoma életművének megrajzolásához használható. Azt is meg kell jegyezni azonban, hogy Csoma tévedései, leszámítva a korszak tudományosságának korlátaiból származó hibákat is, megbocsájthatók, és ezekben a túlhaladott megállapításokban is felcsillan Csoma tehetsége.

Az a kézirat, amelyik a Szójegyzéket tartalmazza, szép számban őrzött meg magyar szavakat, kifejezéseket, magyar és latin nyelvű verseket, tibeti jegyzeteket. A kéziratban található apró megjegyzések Csoma tudományos műhelyébe engednek bepillantást. Itt sok olyan adatra bukkantunk, ami ismeretlen a Csoma szakirodalomban, viszont fontos lesz annak, aki egyszer egy igazán megfelelő Csoma életrajzot kíván majd írni.

Ennek megfelelően úgy döntöttünk, hogy a kéziratot teljes egészében közreadjuk facsimile formában, és ehhez mellékeljük

a szanszkrit-magyar Szójegyzék normalizált átírását. Lehet, hogy akadnak olyanok, akik nem értenek egyet, mondván, hogy ez a kézirat fogalmazvány, alkalmi feljegyzések gyűjteménye. Ezzel szemben mi azzal érvelünk, hogy Csoma tudósi nagyságához hozzátartoznak kísérletei is, annál is inkább, mert ő maga jegyezte be a Szójegyzék 10b oldalára a következőket: "materiam dedi, formam habetis, quaerite gloriam, si placet, igitur", azaz "az anyagot megadtam, ti rendelkeztek a formával, noshát keressétek a dicsőséget, ha tetszik!"

Munkánk két fő részből áll. Az első bemutatja a hátteret: a szanszkrit nyelv, az újind nyelvek és az összehasonlító nyelvészet korabeli eredményeit Indiában, Európában és Magyarországon. Ugyanitt tárgyaljuk a Csomáról elhangzott véleményeket, és itt kapott helyet az a rövid tanulmány, amely a Szójegyzék néhány különlegesen érdekes tételét, a Szójegyzék tartalmazó kézirat bemutatását, a kiadással kapcsolatos technikai tudnivalókat öleli fel. A második részben kapott helyet a Szójegyzék átírása, és a kézirat facsimile kiadása.

A jelen tanulmány érdekessége az, hogy magyar és angol nyelven készült. A két változat gondolatmenete közös, egyes részeknél csaknem szószerint megegyező, mégsem azonos. A tartalmi eltéréseket a magyar és külföldi olvasó eltérő ismeretanyaga indokolja. A megfogalmazásban mutatkozó eltéréseket pedig egyszerűen a magyar, illetve az angol értekező próza különbözősége magyarázza. A magyar változatnál meg kívánjuk jegyezni, hogy a többségében angol nyelvű forrásanyagot legnagyobb részét saját fordításunkban közöljük, mivel részben nem rendelkezünk magyar fordításukkal, részben a meglévő fordítások pontatlanok, vagy pedig régiesek. Ahol a meglévő magyar fordításokból idéztünk, azt a jegyzetanyagban feltüntettük.

A munka elvégzéséhez, főként azonban a tanulmány megírásához, rendkívül kevés idő állt a szerző rendelkezésére. Az, hogy a munka mégis elkészülhetett, jelentős részben azoknak is köszönhető, akik valamilyen formában segítettek. Elsősorban Rejtő Istvánt az MTAK igazgatóhelyettesét illeti meg hála köszönet azért, hogy a kiadvány gondolatát magáévá tette, és mindenben mindvégig támogatta. Az ő és a Könyvtár vezetősége segítsége nélkül tervünk nem valósulhatott volna meg.

A szerző köszönetet mond Harmatta János professzornak tanácsaiért és megjegyzéseiért, F. Csanak Dórának és Ritoók Zsigmondnének a kötet magyar vonatkozásaival kapcsolatos tanácsaikért és felvilágosításaiért, Karsai Györgynek, a kötet lektorának, Kovács Máriának az angol változat nyelvi lektorának fáradságos munkájáért. Csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk az MTAK azon munkatársainak közreműködéséről, akik a kötet megjelentetésében valamilyen formában részt vettek.

A kötetet abban a reményben bocsátjuk útjára, hogy általa meglévő Csoma képünk teljesebb lesz. Az itt közreadott anyag remélhetőleg megfelelő segítséget ad mindazoknak, akik Csoma szellemi hagyatékát kívánják tanulmányozni.

Budapest, 1984. június

1. Előzmények

Csoma munkásságát a szanszkrit nyelvben, az indoárja beszélt nyelvekben és az összehasonlító nyelvészetben nem választhatjuk el a korabeli Calcuttában folyó kutatások színvonalától, az európai tudománytól, amely számára az első ösztönzést adta, és amely a tudományos munkát az egész világon serkentette. Ugyancsak tekintetbe kell vennünk a magyarországi kutatások színvonalát is, azét az országét, ahonnan Csoma Ázsiába indult.

Calcutta

Az 1786-os évet általában az összehasonlító nyelvészet születési évének tekintik. Ebben az évben mondotta Sir William Jones azt a beszédét, amelyben először fejtette ki a szanszkrit nyelv és bizonyos európai nyelvek kapcsolatának gondolatát. A szanszkritről szólván ezt mondotta: "tökéletesebb mint a görög, bőségebb mint a latin, és tökéletesebben kifinomult, mint akármelyik. Mégis erősebb rokoni viszonyban áll mindkettővel, mind az igetővek, mind a nyelvtani formák tekintetében - annál, mintsem, hogy ez a véletlen műve lehetne. Ez a rokonság, valójában olyan erős, hogy a filológus nem vizsgálhatja mindhármát anélkül, hogy nem hinné, hogy ezek valamilyen közös forrásból eredtek, amely talán már nem létezik."³

Jones kijelentésének rendkívüli következményei lettek a nyelvészetben. A calcuttai College of Fort William-ben komoly munkálatok kezdődtek a szanszkrit "felfedezésére" és a modern indoárja beszélt nyelvekkel együtt tanítására.

Az ott dolgozó tudósok között találjuk a szanszkrit és indoárja kutatások európai olyan úttörőit, mint H.T. Colebrooke és W. Carey. Colebrooke-ot a görög s latin nyelv és a hindu jog odaadó kutatóját 1801 májusában a szanszkrit nyelv professzorává nevezték ki.⁴ Carey, aki korábban a Serampore-ban működő Baptista Misszió tagja volt szanszkritot, bengálit és maráthit tanított⁵. Mellettük Mrityunjay Vidyalamkar, a korszak legkiválóbb szanszkrit tudósa, is a College szolgálatában állott⁶. Az európaiak munkáját a munshi-k, azaz írnokok segítették, akik jól ismerték a szanszkritot és a kérdéses nyelveket. A munshik kéziratokat másoltak, előkészítették azokat a nyomtatott kiadások számára, és nyelvi kurzusokat vezettek a beszélt bengáli nyelvből és más nyelvekből. A hatásos tanítás és kutatómunka érdekében az intézmény nyelvtankönyveket és szótárakat jelentetett meg. Erőfeszítéseik a Carey által írt maráthi, panjabi, telugu és kannada nyelvkönyvekben, és az általa, valamint a Mohan Prasad Thakur által összeállított oriya és

maráthi szótárakban öltöttek formát.⁷ John Gilchrist volt az A Dictionary, English and Hindostanee (1786-90) c. munka szerzője. Gilchrist hitt egy olyan univerzális nyelvtan létezésében, amely a világ valamennyi nyelvének alapjául szolgál, hangsúlyozta a nyelvtanítás elméleti vonatkozásainak és a nyelvtan tanulmányosságának fontosságát.⁸

Mint ismeretes, a bengáliban az írott és a beszélt nyelv igen erősen eltérnek egymástól. A College of Fort William-nek különleges szerep jutott a beszélt nyelv fejlődésében, amely Calcutta növekedésével kapcsolódott egybe. A College a bengálinak azt a formáját tanította, amelyre az embereknek az államigazgatásban és az üzleti életben szükségük van. Henry Pittis Forster, aki a bengáli felső tízezerhez tartozó kereskedő volt, egy szótárt jelentetett meg a következő címmel: A Vocabulary in Two Parts Bengalee and English and Vice Versa. (Calcutta, 1799-1802). Ezt a munkát Csoma is használta összehasonlító tanulmányaiban.

Az indiai nyelvek iránti érdeklődést fokozták a hittérítők, akik azon dolgoztak, hogy a Szentírást a beszélt indiai nyelvekre fordítsák. Ennek az irányzatnak erőteljes szószólója volt William Yates tiszteletes. Munkája az A Sanskrit Vocabulary; Containing the Nouns, Adjectives, Verbs and Indeclinable Particles ... Arranged in Grammatical Order; with Explanations in Bengalee and English (Calcutta, 1820) jó kézikönyv volt, és Csoma is sokat idézett belőle.⁹ Yates azon kevesekhez tartozott, akik közelebbi kapcsolatban álltak Csomával. Duka Tivadar erről így ír: "1837 végétől 1842 elejéig Csoma Calcuttában maradt. Mint az Ázsiai Társaság könyvtárnoka, a Társaság tibeti munkáit rendezte. Számos tudományos tanulmányt és cikket adott ki, és Dr. Yates meg más hittérítők megbízásából a liturgia, a Zsoltárok és a hivatalos anglikán imakönyv tibetire történő fordításán dolgozott"¹⁰. Csoma hagyatékában, amely Calcuttában elveszett, Yates-nek egy levele is megtalálható volt. Yates szanszkrit nyelvtanának egy példánya azon könyvek között volt, amelyek Csoma halála után Darjeelingben maradtak, és amelyekről Dr. Campbell jegyzéket készített.¹¹

Csoma calcuttai tartózkodása jó alkalmat nyújtott arra, hogy megismerkedhessen olyan kiváló tudósokkal, mint H.H. Wilson, aki az Ázsiai Társaság Titkára és az első átfogó szanszkrit-angol szótár szerzője volt. Ez a monumentális mű, amely számos kiadást ért meg, a College of Fort William tudós bráhmaṇáinak segítségével készült.¹² A szótár átfogó jellege és az egyes szavak világosan előadott elemzése teszi kiválóná. Ez a mű volt Csoma Szójegyzékének fő forrása.

Európa

Friedrich Schlegel, aki Párizsban A. Hamilton tanítványa volt, az 1808-ban megjelent Ueber die Sprache und Weisheit der Inder c. művében vetette fel a szanszkrit és az európai nyelvek közötti kapcsolat gondolatát. Schlegel szavakat és nyelvtani szerkezeteket vetett egybe. Meg kell azonban je-

gyeznünk, hogy azon feltevése, hogy a szanszkrit volt a többi indoeurópai nyelv őse, utólag tévesnek bizonyult.

Az igazi áttörést az efféle vizsgálódásokban Franz Bopp-pal érte el. Ő volt a rendszeres összehasonlító nyelvészeti tanulmányok megalapozója. Első könyve az Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen ... (Frankfurt, 1816) a további kutatómunka szilárd alapjait vetette meg. Bopp vizsgálódásai arra irányultak, hogy megtalálja a szanszkrit, perzsa, görög, latin és germán igealakok közös eredetét. Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages c. az Annals of Oriental Literature-ban (London, 1820) megjelent munkájában kimutatta ezen nyelvek nyelvtani szerkezetének azonosságát. A következő lépés az volt, hogy Schlegelnek a szanszkritről, mint ősnnyelvről szóló tézisért egy újabb elmélettel váltsa fel. Ő a szanszkritot egy egységes ősnnyelvvé helyettesítette és azt őso-indo-germánknak nevezte el. Sir Graves Chamney Haughton A Short Inquiry into the Nature of Language, with a View to Ascertain the Original Meanings of Sanskrit Prepositions: Elucidated by Comparisons with the Greek and Latin (London, 1832) magánkiadásban jelent meg, és ennél fogva elérhetetlen maradt az európai és ázsiai tudósok számára.

Ami a szanszkrit tanszékeket illeti, csupán a kezdetekről adhatunk számot. Alexander Hamilton, angol állampolgár, aki a napoleoni háborúk idején Párizsban rekedt mint hadifogoly, volt először megbízva a szanszkrit nyelv tanításával. Ő volt Friedrich Schlegel tanára. A francia A.L. Chézy volt az első rendes szanszkrit professzor 1812 után a Collège de France-ban és tanítványa August Wilhelm Schlegel lett az első szanszkrit professzor Németországban, az 1818-ban alapított bonni egyetemen. Bopp, aki szintén Chézy tanítványa volt, Windischmannhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy Párizsban az indiai nyelveknek nem voltak tanárai és hallgatói. Abban az időben még szanszkrit szövegek nem álltak rendelkezésre, kivéve azokat, amelyeket Indiában adtak ki, azok viszont nem voltak olcsók. Nem csoda, hogy Bopp nem engedhette meg magának, hogy vegyen egy példányt Wilson szótárából, és így első fordításait a Mahabharatából és Ramayanából szótár nélkül készítette!¹³ Amint láttuk Csoma jobb helyzetben volt, hiszen Calcuttában hozzájuthatott szanszkrit szövegekhez, nyelvtanokhoz, szótárhoz.

Ez a helyzet számottevően csak a 30-as évek közepén változott meg. Addig Bopp szanszkrit nyelvtanokat, egy jól használható szótárat adott ki, és megkezdte nagy művének, a Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen kiadását. Kitűnő tudósokat képezett ki. Közülük Friedrich Rosen két kiváló munkát írt a szanszkrit szótövekről 1826-ban és 1827-ben¹⁴, Peter von Bohlen a Das alte Indien, mit besonderer Rücksicht auf Aegypten (Königsberg, 1830) c.

könyvében¹⁵ az ind kultúra valamennyi területét érintette, Hans Roer 1839-ben Calcuttába ment, és 1847-től a Bibliotheca Indica szerkesztője volt¹⁶. Ez a vállalkozás a szanszkrit tanulmányok új fejezetét nyitotta meg! Az összehasonlító nyelvészet fejlődését jelentősen előmozdította August Pott munkássága, akinek Etymologische Forschungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Litauischen und Gothischen (Lemgo, 1833-36) mintegy kiegészítette Bopp korábbi munkáit¹⁷. A nagy tudós Wilhelm von Humboldt gondolatai nagy hatással voltak az általános nyelvészet fejlődésére. Humboldtnek a Boppal folytatott levelezése eredményes együttműködésről tanúskodik.¹⁸

Sajnos Csoma távol volt ezektől az új fejleményektől, neki önállóan kellett gondolkodnia, és ez a tévedés kockázatával járt. Számára Sir William Jones felfogása jelentette az utolsó információt az összehasonlító nyelvészetről. A Kennedy kapitánynak 1825 május 25-én írt levelében azt írja, hogy India az a hely "ahonnan Sir W. Jones véleménye szerint a kínaiak, tatárok, indiaiak, perzsák, szírek, arabok, egyiptomiak, görögök, rómaiak, gallok, gótok, germánok és a szlávok művészetükben és tudományukban meglévő műveltséget és kultúrát nyerték."¹⁹

Magyarország

Magyar szavakat perzsa és indiai /!/ szavakkal, tudásunk szerint először J.E. Fischer hasonlított össze De origine Ungrorum c. munkájában. Fischer példái a következők: ety /sic!/, tíz, ezer: ik, dös hezar.²⁰

A magyar szavaknak különféle nyelvekbeli szavakkal való összehasonlításának gondolata Fessler Ignác Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen I-X. (Leipzig, 1812-1925) c. munkájában található. Az első kötet végén Fessler egy listát adott közzé a szóegyeztetésekről. Ezek a szótárak Fessler helyesírásában a következők: magy. könyök: hindosthani bengali kunji, deccani kunji magy. hús: bengali gus, deccani goscht, perzsa guscht magy. tej: bengali, deccani dud, multani djud magy. tíz: bengali des, das, deccani dos magy. száz: perzsa sjad, bengali sau, deccani sou magy. ezer: bengali deccani hazar, perzsa, kurd hazar.²¹ Fessler a magyarokat török eredetűeknek tartotta, végsősoron észak-Indiából származóknak.

Ennyi mindössze, amit a korabeli tudomány Csoma számára keletre utazása előtt nyújthatott. Valószínű azonban, hogy Csoma ezt a munkát nem ismerte.

A magyarországi szanszkrit tanulmányok következő korszaka Csoma indiai szanszkrit tanulmányaival esik egybe. Sajnos nem sok megjegyezni való akad, mégis időzzünk itt el egy keveset annak érdekében, hogy jobban érzékelhessük a különbséget az itthoniak felkészültsége és eredményei, illetve Csoma idevágó munkássága között.

Borgátai Szabó József, aki Csoma barátja és évfolyamtársa volt Göttingenben, 1826-ban A' Sanscrit címen cikket írt a Tudományos Gyűjteményben. Munkája a tévedésekkel teli erőfeszítések szomorú példája. Azt tételizte fel ugyanis, hogy a szanszkritban több magyar szó lelhető fel mint Európa bármelyik élő vagy holt nyelvében. Tételének megerősítése végett Csomához fordul válaszáért és naiv módon erre még számít is.²²

A szigorú kritika nem késett sokáig. Dankovszky Gergely 1927-ben írt bírálatában élesen kimutatta Borgátai Szabó amatörizmusát. Ugyanakkor ő maga a magyar és az indiai nyelvek közötti kapcsolat új gondolatát vetette fel. Azt feltételezte, hogy ilyen kapcsolat a mai Örményország területén az i.e. VI. században létezett.²³ Feltevésében felvillan az igazság szikrája, amennyiben elgondolása előrevetítette azt az elméletet, miszerint a finnugor és árja nyelvek között konkrét történeti időszakokban fennálltak kapcsolatok.

Bizonyos szempontból érdekes az, amit Horvát István és Kállay Ferenc a szanszkrit nyelvről és a szanszkrit-magyar kapcsolatokról írt. Ez utóbbi kérdéssel a következő fejezetben foglalkozunk. Horvát ismerte a korabeli szakirodalmat, legalábbis a kézikönyvek szintjén. Írásaiban hivatkozik Friedrich Adelung Versuch einer Literatur der Sanskrit-Sprache (St. Petersburg, 1830) c. munkájára és idéz Peter von Bohlen könyvéből is. Ellenfele, Kállay Ferenc, úgy tűnik a szanszkrit nyelv alaposabb ismeretével rendelkezett mint ő; könyveinek listáján ott szerepel Bopp egyik nyelvtana. Horvátot bírálva megállapítja, hogy Adelung könyve nem szerencsés, mert szerzője nem ismerte a szanszkrit nyelvet.²⁴

Könnyű tehát belátni, hogy a magyar tudósok még az európai tudomány birtokában sem alkottak olyasvalamit, amely Csoma munkáihoz mérhető volna.²⁵

2. Csoma tanulmányai az ind nyelvek és az összehasonlító nyelvészet területén

Amikor Csoma 1822-ben Leh-be érkezett, bizonyosan nem ismerte a szanszkrit nyelvet és az indiai nyelveket. Viszont levelei 1825-től arról tanúskodnak, hogy gyors előrehaladást ért el a szanszkritban. Tibeti tanulmányai rádöbbsentették a szanszkrit fontosságára. A tibeti szótárral és a buddhista terminológiával kapcsolatos tanulmányai azt eredményezték, hogy sok mindent megismert a szanszkrit nyelvnek a buddhizmussal összefüggő szókészletéből. Ezen a területen a közvetlen érdeklődése a Mahavyat-patti nevű szanszkrit-tibeti buddhista szótár iránt nyilvánult meg, amelyen sokáig dolgozott, de amelyet életében már nem tudott kiadni. Ez a szótár, Sir Denison Ross gondozásában 1910-től jelent meg. Ez a különleges érdeklődés azonban nem volt annak akadály, hogy felfedezze a szanszkrit kultúra egész horizontját. Csoma fejlesztette szanszkrit ismereteit, amennyire a körülmények megengedték. Nyilvánvaló, hogy az 1831-előtti Indiában töltött évek tibeti tanulmányai teljesen lekötötték energiáját, de amint az idő megengedte, behatóan foglalkozott a klaszszikus szanszkrit tanulmányokkal. Neumann báróhoz 1832 április 30-án írt levelében világosan felvázolja a szanszkrit fontosságát. Azt írja, hogy azon van, hogy a neki Magyarországról küldött pénzen szanszkrit könyveket vásároljon. Tisztában van azszal, hogy Európában a szanszkrit nyelv tanulmányozása csodálatosan virágzik és ezeknek a könyveknek magyarországi tudományos és oktatási intézményekhez küldésével a szanszkrit tanulmányok magyarországi fejlődéséhez szeretne hozzájárulni.²⁶

Amint tibeti szótára megjelent újult érdeklődéssel fordult a szanszkrit és az indiai nyelvek tanulmányozásához. Titaljai útjának egyik célja szanszkrit tudásának elmélyítése volt. Arról sajnos nincsen pontos értesülésünk, hogy mit sikerült elérnie e tárgyban. Csak gyaníthatjuk, hogy szanszkrit nyelvtant tanult tudós brāhmaṇáktól, és hogy szanszkrit szövegeket olvasott. A Calcuttában folytatott, 1837-1842 közötti szanszkrit tanulmányainak természetéről sincsenek adataink. Azt tudjuk, hogy mind jobban és jobban belemélyült a szanszkrit források tanulmányozásába. Az Ázsiai Társaságnál található nyomtatott szövegek, kéziratok, szótárak és nyelvtanok segítségével állhatatosan követte célját. Mivel kortársai magányos, remete-tudósnak írják le őt, nem tudjuk azt sem, hogy egyedül dolgozott-e, vagy pedig a tibeti nyelvben követett módszere szerint tudós helybeli paṇḍitokkal dolgozott együtt. Valószínűleg nem, mert az Ázsiai Társaság falain belül élt, amely abban az időben egy európai intézmény volt, és a legcsekélyebb adatunk sincs arra nézve, hogy kapcsolatban állott volna a College of Fort William-mel. Így csak közvetett adataink vannak szanszkrit

tanulmányai jellegéről, szanszkrit olvasmányairól. Miután 1842 áprilisában Darjeelingben elhunyt, Campbell doktor leltárt készített hagyatékáról. Könyvei között megtalálhatók voltak: a Mahabharata négykötetes calcuttai kiadása, Suśruta botanikai-orvosi szótára, a kásmíri királykrónika a Rājatarāṅgīni, és a Naiṣadhacarita c. epikus költemény.²⁷ Csoma bizonyosan tanulmányozta a legtekintélyesebb törvénykönyvet,²⁸ a Mānava-Dharmasāstrát, mert Szójegyzékében hivatkozik rá.

Röviden, Csoma szövegismerettel rendelkezett a buddhista szanszkrit irodalomban és olvasottsággal a technikai és szépirodalom bizonyos részében. A buddhista szanszkritban nyert jártassága tartós dicsőséget szerzett számára, de szanszkrit tanulmányai, amelyek összehasonlító törekvéseit a magyar nyelv és magyar östörténet irányában motiválták, súlyos ellentmondásokat idéztek elő. Egy dolog azonban biztos, a szanszkrit nyelvbeli felkészültsége nem volt rosszabb egyetlen indiai vagy európai kortársánál sem.

Folyékony perzsa tudása lehetővé tette számára, hogy párbeszédet folytathasson művelt emberekkel India különböző területein. Csoma a perzsát közvetítő nyelvként használta tibeti tanulmányainak első éveiben. Ez eszközként szolgált hindosztáni nyelvtanulmányaiban is, hiszen a perzsa szókincs a hindosztáni szókincs egyik forrása, mindkét nyelv arab betűkkel íródik, és a hindosztáni a perzsa nyelvtanból is jócskán átvett. Kévszeme volt 1835 előtt ennek a nyelvnek a megtanulására. Ez lehet az oka annak, amiért így írt Prinsepnek 1833 november 30-án kelt levelében: "De mivel nem értem el azt a célokat, amiért a keletre jöttem, alázatosan kérem, hogy eszközölje ki számomra a kormány engedélyét, hogy még három évig Indiában maradjak, abból a célból, hogy tökéletesítsem szanszkrit és a különböző nyelvjárásokbeli tudásomat; és, ha a kormány nem ellenzi, kérem, hogy lásson el engem egy két példányban írt utlevéllel, egy példány angolul egy perzsául, annak érdekében, hogy meglátogathassam India észak-nyugati részeit."²⁹ James Prinsep ezt a levelet MacNaughten kormánytitkárnak továbbította. Érdekes, hogy a következő mondatot illesztette hivatalos levelébe: "Csoma úrnak jelen terve az, hogy miután a Mithila stb. tartományban található nyelvjárások kutatását befejezte, visszatérjen Calcuttába és azután tanulmányainak eredményeit sajtó alá rendezze."³⁰ Ténykérdés viszont, hogy Csoma nem a Mithilába való utazást kérvényezte. Sőt, mind Csoma mind Prinsep tisztában lehettek észak-India nyelvi viszonyaival, ennél fogva tudhatták volna, hogy Mithila a maithili nyelv területe és ez a kultúrterület sok szempontból jelentősen különbözött Bihar vagy Bengál vagy a Felső Tartományok többi területeitől. Ez a szanszkrit és maithili irodalom kincsesbányája volt és a darbhangai mahárádzsa birtokában ősi kéziratok rendkívüli gyűjteménye volt. De ennek ellenére, Csoma nem ide szándékozott menni, legalábbis beadványa ezen feltételezés ellen szól. Sőt Felső Bengálba ment és 1836 március 7-én Jalpaiguriból írt levelet Prinsepnek. Itt egyebek között ezt mondja: "Ezen

a vidéken fogok maradni egy bizonyos ideig a bengáli és a szanszkrit tanulmányozása végett, azután vízi a úton a Felső Tartományokba fogok menni, hogy egész időmet a szanszkrit nyelv tanulmányozásának és az alapvető nyelvjárások elsajátításának szenteljem."³¹ Ez eredeti célját látszik ismét megerősíteni. De valami közbejött. A mögöttes álló okok ismeretlenek számunkra. Csoma nem ment sem Mithilába sem a Felső Tartományokba. Ehelyett Maldah felé vette útját és azután Titalja felé, ahol hosszabb időre megtelepedett. Erre az időszakra nézve egy szemtanú beszámolója áll a rendelkezésünkre. Lloyd Őrnagy a határállomás parancsnoka, aki rokonszenvvel viseltetett Csoma iránt a következőket írja: "1836 elején, mikor Csoma felszámolta szállását az Ázsiai Társaság házában, a bengáli nyelvet kívánta tanulni, én Jalpaiguriba küldtem őt tanulni, ahol körülbelül három hónapig maradt; de mivel nem volt ott elégedett, visszatért Titalyába, úgy gondolom, márciusban. Nem kívánt házamban maradni, mivel azt gondolta, hogy a velem való étkezés és élés megfoszthatná őt a bennszülött bizalmától és társaságától, akikkel pedig kívánsága volt a társalgás nyelvén bizalmas viszonyban lenni; ennél fogva én szereztem számára egy közönséges bennszülött kunyhót, és annyira kényelmessé tettem számára amennyire csak tudtam, de így is nekem ő nagyon számalomra méltónak tűnt. Szereztem neki egy szolgát is, akinek három vagy négy rupiát fizetett havonta, és az ő megélhetése sem került négyenél többbe. Úgy gondolom, nem hagyta el 1837 november vége előtt Titalyát, és egész idő alatt, amíg itt volt a szanszkrit, maráthi és bengáli nyelvek tanulmányozásába mélyedt. Úgy vélem novemberben volt az, amikor távozott, azzal a céllal, hogy Calcuttába megy..."³² Csoma titalyai tartózkodását illetően több bizonytalan tényezővel számolhatunk. Lloyd Őrnagy a katona pontatlanul mondja, hogy Csoma a maráthi nyelvet tanulta. A maráthi a mai Maharástra államban Bombay közelében beszélt nyelv. Ezt a nyelvet tanították a College of Fort William-ben, de nem valószínű, hogy Csomának alkalma lehetett ezt Titalyában a bengáli nyelvterületen tanulnia.³³ A tibetológusok szerint hasznosabb lett volna, ha Csoma titalyai tartózkodása helyett tovább folytatta volna gyümölcsöző tibetisztikai tanulmányait. A Csoma életmű utólagos megítélése valóban ezt sugallja. Ha azonban Csomát saját korában ítéljük meg, akkor árnyaltabban kell fogalmaznunk. Titalyában Csoma tökéletesíthette bengáli és szanszkrit tudását. Itt a bengálit, ugyanúgy mint Ladakhban a tibetit, anyanyelvű beszélőktől a gazdag bengáli irodalom és folklór hordozóitól tanulhatta. Igyekezete mögött annak felismerése állhatott, hogy a bengáli a modern indoárja nyelvek egyik legfontosabbika, maga is roppant gazdag vallásos irodalommal. Ami pedig a szanszkritot illeti, itt el kell oszlatnunk egy a Duka óta létező félreértést a Csoma-irodalomban. A félreértés lényege az, hogy sokan úgy vélik, Csoma egy pillanatra sem részesíthette "előnyben" a szanszkritot a tibetivel szemben, sőt tovább menve ugyanezek a szakemberek azt állítják, hogy a szanszkrittal

való alaposabb megismerkedése semmiféle konfliktust nem okozott. Valójában nem is okozhatott, hiszen a tibeti buddhista szövegek tanulmányozása és a szanszkrit nyelv tanulmányozása elválaszthatatlanok voltak akkor is és azok ma is! Ráadásul Csoma idejében még nem volt nyilvánvaló, hogy a szanszkrit-nyelvű buddhista kánon jelentős része végleg elveszett, és esetenként csak tibeti fordítása maradt ránk. A szanszkrit "felfedezése" Csoma számára olyan volt, mint egy Őszövecség kutató számára, aki előzetesen csupán latint tanult, a bibliai nyelvekkel való megismerkedés! Nincs tehát szó arról, hogy Csoma megbánta volna, hogy a tibetivel kezdte, de arról sem, hogy ne lett volna oka arra, hogy most a tibeti szótár és nyelvtan megjelenése után minden erejével a szanszkrit tanulmányokba vesse magát.

Lássuk ezek után azon írásait, amelyek a szanszkrit és indoárja nyelveknek a magyar nyelvvel való hasonlításának kísérleteire vonatkoznak. Ez kétségtelenül kényes kérdés, amelyet csak óvatosan közelíthetünk meg. Az látszik leginkább célravezetőnek, ha Csoma saját kijelentéseit követjük időrendi sorrendben.

Csomának Kennedy századoshoz 1825 május 25-én intézett levelében két paragrafus érdekes számunkra. A 30. paragrafus így szól: "Annak megerősítésére, hogy megvan a lehetőség arra, hogy kötelezettségemet beváltsam, bátorkodom állítani, hogy számos ókori és modern európai és ázsiai nyelvet ismerek, és hogy anyanyelvem, a magyar nyelv, közeli rokonságban áll, nem szavakban, hanem szerkezetekben a török, indiai, kínai, mongol és tibeti nyelvvel. Minden európai nyelvben, kivéve a magyart, törököt és a finn eredetűeket előljárók vannak, akárcsak a héber vagy arab eredetű nyelvekben, de a mi nyelvünk az indiaihoz, kínaihoz és tibetihez hasonlóan névutókkal bír, és a névszóragozás különféle eseteinek képzéséhez toldalékokat használunk, amelyekkel ugyanazon szótöbbl az igék sok fajtáját alkothatjuk. A mi nyelvünk nem alsóbbrendűbb a szanszkritnél vagy az arabnál ..."

"Bátorkodom néhány példát felhozni állításom bizonyítására. Pannonia a "sarbiya" szanszkrit szó betűszerinti lefordítása, amelyet most a Duna déli partján lévő azon tartományra alkalmaznak, amelynek Belgrád a fővárosa, és amely régebben Magyarországhoz tartozott, most azonban török fennhatóság alatt áll. Dácia, vagy a görög helyesírás szerint Dákia (a mai Alsó-Magyarország Erdély, Moldva, Oláhország, Besszarábia) valószínűleg azon országoknak a megnevezése volt, azon oknál fogva, hogy azokban bőségesen volt szőlő, amely a szanszkrit dakh vagy dak "szőlő" szó melléknévi alakjából dakhia vagy dakia "szőlő" származik ..."³⁴

Neumann báróhoz írt levelében, amelyet fentebb idéztünk azt írja, hogy a magyar tudósok meglepődnének a szanszkrit és magyar között nagy mértékben fennálló kapcsolatokon.

A harmadik dokumentum Csoma tibeti-angol szótárának előszava. Itt ezzel kapcsolatban a következőt olvashatjuk: "Miután

a szerző megismerkedett a tibeti nyelvvel és a tibeti buddhista munkák általános tartalmával, szerencsésnek érezte magát, hogy így könnyen hozzájutott az egész szanszkrit irodalomhoz. Saját nemzetének büszkeséggel jelentheti, hogy a szanszkrit tanulmányozása a magyarok számára sokkal inkább fontos, mint Európa többi népeinek. A magyarok a szanszkrit tanulmányozásából adatok kincsházára tesznek szert, eredetük, szokásaik, viselkedésük és nyelvük tekintetében, mivel a szanszkrit és a többi indiai nyelvjárás szerkezete is nagyon hasonló az övékéhez. Ennek a hasonlóságnak egy példája a következő: a magyarban névutókat használnak előljárók helyett; az igetőhöz egy szótag hozzáillesztésével, minden segédige nélkül, hasonló módon mint a szanszkritban, az igék számos fajtáját: cselekvő, szenvedő, műveltető, óhajtó, gyakorító, és visszaható, képezik."³⁵

Ezen nyomtatásban napvilágot látott anyag mellett tudomásunk van azon terveiről, amelyeket "nem volt hajlandó lejegyezni" és rendelkezésünkre áll Szójegyzéke, amely kérdésfeltevések, ötletek gyűjteménye.

3. Magyar és külföldi vélemények Csomának az ind nyelvekben és az összehasonlító nyelvészetben kifejtett tevékenységéről

Horvát István, a történész és kétes hírnév nyelvész bírálta elsőként Csomának a Neumann báróhoz írt levelében foglaltakat. Horvát ezt kérdezi: "... a' Magyar Nyelv is a' Sanskrit-től eredett? - Majd hozzáteszi: "Adja a' Mindenható, hogy Kőrösi Csoma Sándor meg ne tsalatkozzék édes reményeiben! Egyes szavait a' Magyar Nyelvnek, mint máskor megmutatni fogom, lehet Európai, Ázsiai, Afrikai és Amerikai Nyelvekben, és így különösen a' Sanskrit Nyelvben is, szerteszét találni. De ebből valamely közös nemzeti eredet épen nem következik." Majd a saját kun-hun-magyar azonosságról vallott spekulációival foglalkozván, kifejezi abbéli reményét, hogy Csoma figyelmét erre a problémára fogja fordítani. Úgy véljük könnyen belátható, hogy Horvát teljes mértékben félreértette, és következtésképpen félremagyarázta Csoma gondolatait.³⁶

A sorban a következő Kállay Ferenc az autodidakta nyelvész, aki legalább jelentékeny ismeretekkel rendelkezett a szanszkrit nyelvtani szakirodalomról. Desnoyer francia tudós levelét kommentálva a következőt mondja: "Hogy a' sanskrit nyelvből a' magyar nyelv is felvilágosítást nyerhet, azt utazónk' vallomása után igen hihetőnek tarthatjuk, a' mi külföldben is Bournief és Eckstein báró' közlésikből sejdíthető vala."³⁷

James Prinsep, aki maga is a szanszkrit nyelv és az ind felirattan kiváló tudósa volt és az Ázsiai Társaság titkára Döbrentei Gábornak az Akadémia titoknokának küldött 1835 január 20-án kelt levelében azt írja, hogy Csoma a szanszkrit és a magyar nyelvek szerkezetében szoros párhuzamot fedezett fel. Ugyanezt találta a szanszkritből származó nyelvek és a magyar között. Prinsep bejelenti, hogy Csomának szándékában áll a tárgyról a következő három évben egy latin munkát írni.³⁸

Archibald Campbell doktor, brit kormányügynök és a terület főfelügyelője, aki Csomát utolsó napjaiban Darjeelingben ápolta többek között ezt jegyezte meg: "Ha eljut Lhasszába, úgy érezte a szanszkrit gyorsan lehetővé fogja tenni számára azt, hogy tökéletesen áttanulmányozza az ottani könyvtárak tartalmát, és azokban, úgy hitte, mindazt meg fogja találni, ami ahhoz hiányzik, hogy a hunok valóságos történetét - eredeti állapotukban és vándorlásaikban - megadjuk."³⁹ Úgy véljük, itt sem nehéz felfedezni a jószándékú Campbell félreértését a szanszkrit nyelvvel kapcsolatban.

Henry Torrens az Ázsiai Társaság titkára egy lábjegyzetben a következőt jegyzi meg: "Szeretnék még némi adatot hozzáadni Campbell úr érdekes tanulmányához, amennyire emlékezetem megengedi, az elhunyt nyelvésznek a hunok eredetéről vallott véleményével kapcsolatban, ami, a buddhista vallásról

alkotott egyes nézeteivel legkedvencebb elmélkedéseit képezte. Több mint egy alkalommal hosszasan belebocsátkozott velem ennek a témának a tárgyalásába, és különösen a Magyarországon létező helynevek és hegyvonulatnevek szanszkrit eredetét részletezte. Ezen beszélgetések végén állandó kérésem volt, hogy lejegyezhetné ezen elmélkedéseit. Ő ezt mindig visszautasította, homályosan utalva annak lehetőségére, hogy egy napon majd módja lesz arra, hogy a világ számára valami elmélkedéseknél megalapozottabb dolgot adjon közre ...⁴⁰

Hunfalvy Pál a finnugor elmélet szószólója a magyarok eredetével kapcsolatos vitákban, nagy tekintély volt a korabeli magyar nyelvészetben, a felbukkanó különféle elméletek élesszemű kritikusa, kitűnő képességű ember. Csomával kapcsolatos véleményét azonban rosszhiszeműnek kell ítélnünk. Hunfalvy ugyanis ezt írja: "hogya Csoma midőn Calcuttában tartózkodott, életének 'legkeserűbb pillanatait' érezte", mivel tudatára ébredt annak, hogy ezideig hasztalanul kutatott a magyarok eredete után.⁴¹

Vámbéry Ármin a budapesti egyetem török professzora, Hunfalvy ellenfele, a török elmélet harcosa szintén kommentálta Csoma tevékenységét. W.R.S. Ralston angol tudóshoz írt levelében, amely magyarul a Vasárnapi Újságban is megjelent, Csomáról látható lekicsinyléssel beszél: "Kőrösi éretlen philologiai nézeteknek lett áldozata", mivel "egy a magyar nyelvet beszélő rokon néppel fog találkozhatni Ázsiában". és "amit azonban elérnie teljes lehetetlenség volt, mivel a magyar nyelv ugor és török dialectus ..., ezen tudás azonban újabb kutatások eredménye, melyekről szegény Kőrösinek alig lehetett fogalma."⁴²

Csomának az összehasonlító nyelvészetre vonatkozó gondolatai csaknem teljesen elkerülték Munkácsi Bernát figyelmét, aki 1901-ben a finnugor-árja kapcsolatokról igen átfogó munkát adott ki.⁴³

Stein Aurél a világhírű tudós, utazó és felfedező néhány megjegyzést tett Csoma munkásságának idevágó részéről. Duka Tivadar felett mondott emlékbeszédében Csoma etimológiai kísérleteit "játékoknak", "álmodozásoknak" sőt "formátlan képzelődéseknek" kiáltotta ki. Szerinte Csoma jó szerencséje volt, hogy a tudomány érintetlen területére lépett korán és így tartós eredményeket ért el a tibetológiában. Ez a differenciálatlan vélemény az angol véleményeket tükrözi, amely viszont Vámbéryre és Hunfalvyra vezethető vissza. Stein Csoma írásait csak felületesen ismerte, és ő maga nem végzett etimológiai kutatásokat.⁴⁴

Sir E. Denisson Ross a nagyenyedi Bethlen Kollégiumnak 1910 július 20-án írt levelében, némi túlzással, Csomát egy olyan nyelvésznek nevezi, aki a szanszkrit és tibeti tanulmányokban mind elődjait, mind utódait felülmúlta.⁴⁵

Schmidt József az indoeurópai nyelvészet egykori tanára a budapesti egyetemen szintén foglalkozott Csoma munkásságával, és néhány olyan szónak az etimológiájával, amelyeket először Csoma említett Szójegyzékében.

Kőrösi Csoma Sándor c. cikkében Csoma teljesítményét a megfelelő történelmi keretbe helyezi, megállapítva, hogy az összehasonlító nyelvészet abban a korszakban, sőt még az utána következőben sem, volt mentes tévedésektől és a szanszkrit-magyar rokonság lidérce még hosszú ideig kísértett. Ez a teória hízelgett a magyarok nemzeti büszkeségének és, valóban léteznek bizonyos kapcsolatok a szanszkrit és a magyar között. Csoma nem volt nyelvész, annak ellenére, hogy sok nyelvet ismert. Csoma és kortársai nem tudták, hogy a két nyelv közötti rokonság alapkövetelménye a köztük lévő genetikai kapcsolat.⁴⁶

Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvutató c. tanulmányában rámutat arra, hogy hiányzott a korszakban annak felismerése, hogy a nyelvtani szerkezetben meglévő párhuzamosság a rokonítás alapfeltétele. Noha ez a gondolat a XIX. század elején már a levegőben volt, Csoma mégis megelégedett azzal, hogy a ragozás, szóképzés, szóösszetétel köréből állítson fel általánosabb természetű analógiákat. Ezek az analógiák genetikailag semmit sem bizonyítanak, de "rajtuk alapul a morfológiai osztályozás". Azután, "... a magyar 'orientalista tudósok', köztük Csoma, mégsem követtek el olyan égbekiáltó bűnt, amikor a szanszkrit körül kereskedtek, mert a szanszkrit és a magyar között valamiféle, ha mindjárt csak távoli, genealógiai kapcsolat feltételezhető és fel is tételezték."⁴⁷

Schmidt Csoma Szójegyzékének különösen két adatával foglalkozik részletesen: magy. gyúl- szkt. jval- és magy. szekér-, szkt. śakata. A gyúl- esetében magáévá teszi Csoma elképzelését. Szerinte a magyar ige a szkt. jval-átvétele. Ami a szekér szót illeti, itt egy bonyolultabb esetről van szó. A szkt. śakata prákrit származékai: śakara-/śakala-, <*śakada-/szolgálhattak a kölcsönzés alapjául. A kölcsönzést közvetítő nyelv az indo-szkiti lehetett. Schmidt véleménye szöges ellentétben áll H. Jacobsohnéval, aki azt állította, hogy a finnugor nyelvekben nincsenek ind eredetű kölcsönszavak. Kettőjük vitáját Mády Zoltán úgy értékeli, hogy Schmidt eredménye komoly rést ütött Jacobsohn elméletén. Mády az őind jval- Schmidt által javasolt átvételét jelentésbeli és hangtani tekintetben kielégitően magyarázottnak tartja. Megjegyzi még, hogy számolnunk kell az ősarja kölcsönzés lehetőségével is.⁴⁸

4. Csoma nyelvhasználati kísérletei a Szójegyzék szerint

A finnugor-árja kapcsolatokon fáradozó nyelvészek leginkább az etimológiai kutatások eredményeire támaszkodhatnak. Noha itt számos probléma még mindig megoldásra vár, mégis a megalapozott felkészültséggel bíró tudósok között egyetértés alakult ki egyes kérdések megítélésében.

Mindenek előtt a történetiség mindenfajta genetikus kapcsolat előfeltétele. A magyar nyelvnek indiai nyelvekkel történő rokonítása esetében, mint Aulis J. Joki mondja: "nem állt fenn a kölcsönös tényleges és történeti szükségessége."⁴⁹

A kérdés összetett voltát hangsúlyozva Harmatta János megállapítja, hogy "... tisztán nyelvészeti szempontból igen nehéz eldönteni egy-egy esetben, hogy árja, ősiráni vagy esetleg őszind jövevényszóval van-e dolgunk a finnugor nyelvekben." Ugyanő rámutat arra a történeti tényre, hogy az indek településterülete már az i.e. III. évezredben úgy helyezkedett el az "indoiráni nyelvterület délkeleti részén, Közép-Ázsiában", hogy "jelenlétükkel ... a finnugor törzsek szomszédságában már az indoiráni korszak kezdetén sem számolhatunk.

Így az őszárja korszakon kívül az iráni és finnugor nyelvek kapcsolatáról beszélhetünk konkrét történeti korszakokban. A finnugor nyelvek kölcsönöztek az ősirániból az i.e. 4500-1600 közötti időszakban, az iráni korszakban is történtek kölcsönzések (i.e. 800-300/200), de a finnugor törzsek közül az ősmagyart a legkisebb iráni hatás érte. A középiráni nyelvekből viszont a magyar kölcsönözött legtöbbet a finnugor nyelvek közül. Meg kell még jegyezni, hogy a magyar nyelv középiráni jövevényszavai szintén több nyelvből, nyelvjárásból származnak⁵⁰.

Röviden ez a kutatások mai állása, ami a magyar és az árja nyelvek kapcsolatát illeti. Csoma javaslatait, elképzeléseit azonban a genetikus kapcsolatok keresése mellett még más szempontok is irányíthatták. Annak ellenére, hogy a nyelvészet mint tudomány Csoma idejében még embrió állapotban volt, néhány tudós észrevett bizonyos rendszeres egyezéseket az egyes nyelvek között. Ezeket megfelelő eszközök hiányában nem tudták tudományosan kifejteni, vagy megmagyarázni. Csoma lejegyezte megfigyeléseit, és gyanítható, hogy visszatért volna ezekhez a kérdésekhez, ha hosszabb élet adatott volna neki, vagy éppen jobb kutatási feltételek valamelyik európai egyetemen.

Így például a modern nyelvészet foglalkozik olyan nyelvi jellegzetességekkel, amelyek közösek egy adott nyelvrészleten belüli nyelvben és az azon kívüliekben. Indokolt annak feltevése, hogy bizonyos sajátosságok átviteli a nyelvterületek

határán túl is érvényesül. Colin Masica bizonyos sajátosságok terjedését, mint például a nyelvtanilag jelölt műveltető igék, kötőmódból képzett melléknévi igenevek, "magyarázó" összetett igék, és az ún. dativusi szerkezetek, a "to have" alakban megfelelőjének megléte vagy hiánya, az indiai és az Indián kívüli nyelvekben. Minden egyes sajátosságnak önkényes számmal kifejezhető mértéket adott. A maximálisan kapható pontok száma 20-1/2 volt. A világ nyelveinek skáláján a magyar nyelv 13-1/2 ponttal az indiai nyelveken kívül, több pontot kapott mint az indoeurópai nyelvek.⁵¹ Ez tehát a tipológia vizsgálat egyik modern eredménye.

Kétségtelen, hogy Masica vizsgálatában bírálható az önkényesség, kétségtelen viszont, hogy a sajátosságok egyike, a nyelvtanilag jelölt műveltető igék jelenléte és szerepe, állandó kérdés a nyelvészeti kutatásban, amelynek gazdag szakirodalma van. Csoma az első, aki a szanszkrit és a magyar, illetve a hindi és a magyar viszonylatában lejegyezte ezt a sajátosságot. Csoma példái közül néhány: szkt. *paṭati*- "esni": *paṭayati*- "ejteni"; hindi *bolnā*-, *bulāna*-, *bulvāna*:- "szólni, szólitani, szólitatni"; hindi *jalnā*, *jalāna*-, *jalvāna*:- "gyulni, gyujtani, gyujtatni", stb.

Csoma egy sor tükörszót is kijegyezt, mert feltűnt ezek gondolati rokonsága. Néhány példa: szkt. *karagraha*- "kézfogás"; *raktapa*: "vérszívó"; *sūryavārta*: napraforgó; *halabhṛt*: "eke-tartó", stb.

Csoma felfigyelt arra a párhuzamosságra, amely a kérdő névmások részeshatározó és birtokos esetének képzésében a hindi-ben és a magyarban észlelhető: *kis ko?*: "kinek?"; *kis kā*,: "kié?"

Csoma a hindi *vālā*- képzőnek a magyar való végződéssel meglévő esetleges alaktani és jelentéstani kapcsolatát feltételezte: Csoma magyar példái a következők: "hová való, ide való- Kolosvárra való, Brassóbol való".

Csoma a hangátvetés néhány példáját is lejegyezte: szkt. *astam*: *este*; *artha*:- érték. Mint érdekességet kívánjuk itt megjegyezni azt a tényt, hogy az a-e hangmegfelelés törvényszerű az indoiráni és a nyugati indoeurópai nyelvek között: szkt. *śamsati*- latin *censeo*- stb.

Csoma érdemesnek tartotta a hangutánzó szavak feljegyzését is: szkt. *bheka*: *béka*; *kakhati*:- *katzag*; *skhadati*:- *szakad*, stb.

Csoma jegyzeteiben akadnak a véletlennek tulajdonítható, lát-szólagos párhuzamok is: szkt. *ardati*:- árt, *balavān*:- bálvány; *loṣṭa*- rozsdá; *kiścra*:- *kis ur*- /young lord/; *tasyati*:- taszit, stb.

De talán a legtanulságosabb példák azok, amelyeknél a modern kutatások sem jutottak teljesen megnyugtató eredményre. Itt és most nincsen arra megfelelő hely, hogy részletesen beszéljünk, ehelyett egyszerűen közöljük az adott kérdésre vonatkozó kutatások állását és a meglévő problémákat.

A legszembeütőbb példák a következők:

1. Gyul: szkt. jvalati. "Ismeretlen eredetű" ... iráni eredeztetése téves". (TESZ I, 1137). Korábban Munkácsi (ÁKE, 314) indiai eredetet javasolt, és Schmidt (Nyr. 52:65) ugyancsak ezt az elméletet újította fel; Jacobsohnna! szemben; Joki kimutatta a kölcsönzés valószínűtlenségét.⁵²
2. Nád: szkt. naða- . "Ismeretlen eredetű. Finnugor egyeztetése és indoiráni származtatása nem fogadható el." (TESZ II, 991.; Mayrhofer EWA II, 127-129) a szkt. szó eredetét kétségesnek tartja; lehetséges, hogy az indoeurópai alak India bennszülött nyelvei hatásának volt alávetve; Joki a magyar főnév szarmata eredetét javasolja. A kölcsönzés Pannoniában a 11-12. szdban történhetett. Ugyanő élesen bírálja a TESZ szócikkét, amely szerinte "felületes és részben félrevezető."⁵³
3. Szekér: szkt. śakata- . "Bizonytalan eredetű. Talán honfoglalás előtti iráni jövevényszó; vö. középiráni sakar (? sākār) "szekér"; vö. még ói. śakata-, prākrit śagaḍa- "kordé, szekér". Az óind szó nem árja eredetű; a mai dravida nyelv előzményéből való átvétel. Az ugorba az indo-szkiták egy iráni ágának közvetítésével jutott." (TESZ III, 702). Csoma után Mátyás javasolta a szó szanszkritből származtatását. Fiók a szót a szanszkritban fellelhető ugor-magyar kölcsönszónak tartotta. Patrubby saka-ratha "scythischer Wagen" összetett szóként értelmezte.⁵⁴ Schmidt elvetette Patrubby elgondolását. Szerinte indo-szkita közvetítéssel a prākrit śakara-/*śakala- <*śagaḍa- / alak/ került a magyarba. (Nyr. 52:20, 53:99). Szemerényi a szkt. śakata- szót az iráni pak- igetővel kapcsolta össze, amelynek jelentése "to go, flow, run".⁵⁵ Kuiper a magyar szekér szónak a szkt. śakata- szóból való származtatását tarthatatlannak vélte. Korábban Burrow a szkt. szó dravida eredeztetését javasolta, de ezt a véleményét később visszavonta. Mayrhofer szerint a szó eredete nincsen kellőképpen magyarázva, a magyar szekér és a szkt. śakata- közötti kapcsolat problematikus, és a magyar szekér nem bizonyítja a szkt. śakata- iráni alakmásának létezését. (EWA III, 285).
4. Vászón: szkt. vasana-, vastra-. "Ismeretlen eredetű ... iráni származtatása további vizsgálatot kíván..." (TESZ III, 1099). Joki árja eredetű kultúrshónak tartja, amely eljutott a magyarba. Az valószínűtlen, hogy a magyar szó ind nyelvekből való közvetlen kölcsönzés volna.⁵⁶

Ezek a Csoma-féle Szójegyzékből származó tételek és egy futólagos pillantás az ezeket érintő problémákra elégségesen bizonyítja, hogy Csoma kísérletei nem voltak "álmodozások" és "formátlan képzelődések". Ellenkezőleg Csoma nagy szolgálatot tett a további kutatásoknak. Kézirata jó félvszázadig el volt temetve, amíg azután Duka beszámolója fel nem hívta rá a figyelmet. A mi kötelességünk az, hogy elismerjük azt, ami Szójegyzékében előremutató kérdésfelvetés volt.

Ezek a kérdések azóta is sok tudóst foglalkoztattak! Ugyanakkor Csoma teljesítményének reális értékét annak a kornak tükrében kell látnunk, amelyben ő élt és dolgozott. Bizonyossággal mondhatjuk, Csoma nem maradt el kortársaitól!

5. Megjegyzések

a Szójegyzéket tartalmazó kéziratról

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára Magyar Irodalmi Levelezés 2. r. 6/.7. jelzet alatt Őrzi Csoma Szójegyzékét.

Az autográf kézirat mérete 165x215 mm, anyaga XIX. századi indiai papír. A kézirat 18 lazán fűzött lapból (36 oldal) áll. A szöveg fekete tintával és helyenként ceruzával íródott. A latinbetűs és helyenként tibeti írásjelekkel írt szöveg két, illetve három oszlopban elrendezve olvasható az egyes oldalakon. A kézirat helyenként rendezetlen a nagyszámú betoldások miatt. A szövegben előforduló nyelvek: szanszkrit, magyar, angol, tibeti és hindi, ezenkívül néhány latin, görög, héber, német stb. szó is olvasható.

Terjék szerint a kézirat 1833-ban készült. Ezzel kapcsolatban ő a lla oldalon olvasható töredékes levélre utal⁵⁷, amely így szól:

Uram!

Mivel négy olyan /sajtó/ hiba van itt, amelyet nem tudok azonnal javítani, kérem, hagyja nálam ezeket hat óráig - most Wilson úrhoz készülök néhány irattal, s ezt is megmutatom neki, s kikérem véleményét ennek néhány pontjáról. Ha visszajöttem, haladéék nélkül utánanézek a hibáknak. Maradtam őszinte tisztelettel kész híve

A. Csoma

Terjék jogosan feltételezi, hogy ennek a levélnek a dátuma egybeesik a tibeti szótár nyomdai előkészítésének időpontjával. Azonban, különböző okoknál fogva, ez a megállapítás nem érvényes a kézirat egészére nézve. Wilson 1833 februárjában hagyta el Calcuttát, hogy Angliába távozzék.⁵⁸ Ez azt jelenti, hogy aligha volt ideje közös munkára 1833-ban. Az együttműködés inkább 1832-ben volt lehetséges. Ami a kézirat többi részeit illeti, biztonsággal állítjuk, hogy azok egy hosszan elnyúló időszakba tartoznak. Csoma ezeket különböző időpontokban írhatta. A Szójegyzékben igen sok műre hivatkozik. Használta Yates és Wilson szanszkrit szótárait⁵⁹, egy közelebbről nem azonosítható szanszkrit nyelvtant⁶⁰, Forster bengáli szótárát⁶¹. Jegyzeteket készített a Haughton által kiadott Manava-Dharmasastrából⁶² és Brucker Historia critica philosophiae, a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta c. munkájának az Enfield által készített és Londonban 1819-ben kiadott angol változatából⁶³. Ezen könyvek tanulmányozása egy hosszabb calcuttai tartózkodást feltételeznek, ahol Csoma ezekhez a könyvekhez hozzájuthatott. Azután Csoma hivatkozik tibeti szó-

tárának 102. lapjára, Ez a tibeti szótár megjelenése (1834) utáni időpontra utal⁶⁴. A kézirat ötletszerű jellege, valamint az idézett művek sokfélesége azt sejtetik, hogy a jelen kézirat alkalmi jegyzetek eredménye.

Ezért mi megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy a kézirat különböző részei 1832 és 1835 novembere között íródtak. Csoma ezzel kapcsolatos tevékenysége 1835 novemberében zárult, amikor Bengálba indult.

A kézirat legnagyobb részét a Szójegyzékből áll. Szanszkrit szavakat tartalmaz magyar vagy angol megfelelőikkel vagy azok nélkül. Találhatók benne alkalmasint lejegyzett magyar és latin versek, nyelvtani jegyzetek és egy tibeti történeti munka tartalmi vizsgálata. Ez utóbbit Terjék Csoma tibeti gyűjteményének 27. számú tételével azonosította⁶⁵.

A magyar verseknek és hosszabb szövegrészeknek különleges értékük van. Ezek a Csomától ránkmaradt igen csekély magyar nyelvű írásanyaghoz tartoznak. Ezek némelyike eddig elkerülte a Csoma munkásságával foglalkozók figyelmét, ezek a magyar szövegek a Szójegyzék magyar tételeivel együtt a Csoma által használt helyesírást mutatják és valamit elárulnak Csoma culttai gondolataiból, magyarországi emlékeiből.

A szóbanforgó fontos, összefüggő szövegrészek a következők:

- 8a. Az Ánglus mennykövét a vizen dörgeti
Tengert s Ameriká partjait rengeti.
És te Pál a' Muszkák rettenetes Czárja
Ki előtt térdepel két világ Tatárja,
Adjad Uram Isten! lesz még egy időre
Hogy sas fog felülni a kakas ülőre.⁶⁶

ugyanezen az oldalon:

Már elmigyek az
Örömbe Para-
ditsomnak kertébe.
Leszek Istennek kedvébe⁶⁷.

és

Intonuere poli crebria micat ignibus ether-
Dördül az Égi sarok villámlik az ég gyakor
izben⁶⁸.

- 9a. Élt egy hires Vitéz egykor
Éneasnak nevezték
Ez Trojából szinte mikor
A' Várost elégették,
Elébb állá ringy rongyával
De sok betsest vitt magával.

Jupiter Xantippejából⁶⁹

- 9b. Ardeo cupiditate incredibili
neque enim, ut ego arbitror
reprehendum est,

nomen ut nostrum
illustratur et qualitatatur
literis tuis

A viro laudato laudari
pulchrum est⁷⁰

10b

Adjad Uram Isten! lesz még egy időre
Hogy sas fog felülni a kakas ülőre.

ugyanitt:

Materiam dedi, formam habetis, quaerite
gloriam, si placet, igitur.

11b

Tulliola deliciolae nostrae tuum munusculum
flagitat.⁷¹

12b

Nabatheaque regna recessit.⁷²

14a

Tedd hozzá, hogy hogyan kell a melléknevek
egy fajtajét főnövekből képezni u és ü
hozzáadásával mint hajju, szemü, fülü, nyaku,
arcu, kezü, lábu, hatu, lábu, már
előtaggal ellátottból mint nagy fejü, fekete szemü.

A kéziratból csak szemelvények jelentek meg nyomtatásban⁷³.
Duka közzétette a kézirat bizonyos részeit, amelyek szanszkrit
és hindi szavakat tartalmaznak magyar megfelelőikkel, közle-
ménye azonban olyan hiányosságokat mutat, amelyek lehetetlenné
teszik felhasználását nyelvészeti vizsgálódások céljára. A vá-
logatás találmányra történt, Duka olyan magyar és angol jelenté-
seket tulajdonított egyes szanszkrit szavaknak, amelyek Csoma
kéziratában nem szerepelnek, és ezáltal eltorzította az eredeti
kézirat tartalmát.

A mostani facsimile kiadás arra szolgál, hogy eloszlassa a
kételeyeket. Ilyen módon a teljes kézirat a kutatók rendelkezé-
sére áll.

És végül néhány technikai természetű kérdés:

A szanszkrit-magyar részt Csoma helyesírásában közöljük, de,
hogy elkerüljük a félreértést és a további kutatásokat előse-
gítsük, a szanszkrit szavakat modern átírásban is mellékeljük.
Mivel a Szójegyzéknek elsősorban szanszkrit-magyar vonatkozás-
ban van jelentősége számunkra, és mivel az olvasó a kézirat
facsimile kiadásában megtalálhatja az egyébként a Wilson és a
Yates-féle szanszkrit-angol szótárakból merített angol jelen-
téseket, ezeket az átírásban mellőztük. Ez a szöveget a deva-

nágari ábécét követi. A szanszkrit szavak után szereplő szám, az eredeti kézirat oldalszámát jelöli. A Csoma által megadott magyar jelentést változatlanul adtuk meg, még akkor is, ha az értelmezés nyilvánvalóan téves. Az átírásban olvasható Szójegyzék első oszlopa a szanszkrit kifejezéseket Csoma átírásában, második oszlopa modern tudományos átírásban tartalmazza. A harmadik oszlop a magyar jelentéseket adja Csoma helyesírása szerint.

Jegyzetek

1. A korábbi irodalomról megfelelően tájékoztat Terjék József: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben. Budapest, 1976.
2. A századforduló kutatásai főbb eredményeit az ÉKE bevezetője tartalmazza. Munkácsiról vö. Harmatta János: Munkácsi Bernát, mint a finnugor-iráni kapcsolatok kutatója - MTA I OK, 16./1960/ 392-397. vö. Korenchy Éva: Iranische Lehnwörter in der obungrischen Sprache. Budapest, 1972. 25-28. Jellemző, hogy most a Csoma évforduló évében ismét felmerült a közvéleményben a magyar nyelv árja kapcsolatainak kérdése: Vittay Győző: Kőrösi Csoma Sándor üzenetéről Magyar Nemzet 1984. május 17. és erre a nyelvész, finnugrista Honti László szakíró válasza: "Mit üzent nekünk Kőrösi Csoma Sándor?" Magyar Nemzet 1984. június 2. vö. Verzár István: Csoma üzenete és a tudományosság, Magyar Nemzet 1984. június 15. Szerzője jogosan bírálja Vittay alapkonceptióját, viszont maga is csak csekély mértékben ismeri az indiai nyelvi viszonyokat. Cikkének utolsó bekezdése a kérdést szükségtelenül kiélezi.
3. E. Windisch: Geschichte der Sanskrit-Philologie und indische Altertumskunde I. Theil. Strassburg 1917. (G.I.A.Ph. A.I. Bd. I. Hef B.), 24.
4. S.K. Das: Sahibs and Munshis. An Account of the College of Fort William. New Delhi, 1978.11.
5. uo. 11, 14.
6. uo. 19.
7. uo. 56.
8. uo. 63-64.
9. Szójegyzék 15a; Terjék: i.m. 193. észrevette a bejegyzést, de Yatis-nak olvasta, és nem foglalkozott a kérdéssel.
10. Th. Duka: Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. Delhi, 1972, 140. Mivel Duka Tivadar az angol változatot maga rendezte sajtó alá, mi általában erre hivatkozunk, ez tekinthető megbízhatónak. A magyar szöveg saját fordításunk, ha a magyar kiadásból vagy mások fordításából idézünk, azt külön feltüntetjük.
11. uo. 162.

12. H.H. Wilson: A Dictionary Sanscrit and English. Translated, Amended and Enlarged from an Original Compilation Prepared by Learned Natives from the College of Fort William. Calcutta, 1819. A bevezető leírja a szótár munkálatainak történetét, és tájékoztat a hagyományos szanszkrit szótárirodalomról.
13. V. Stache-Rosen: German Indologists. Bibliographies of Scholars in Indian Studies Writing in German. Dialogue 1980-81 (New Delhi, 1981) 14.
14. uo. 25-27.
15. uo. 16-17.
16. uo. 28-29.
17. uo. 21-22.
18. uo. 6.
19. Csoma levele Kennedy századosnak. Duka, i.m. 53. Terjék József: i.m. 143 és Szilágyi Ferenc /szerk./ Kőrösi Csoma Sándor Levelesládája. Budapest, 1984, 151-169. Mi itt is Duka angolnyelvű könyvét követtük. Duka magyarnyelvű munkájában (38.l.) május 5. áll. Terjék és Szilágyi ezt vetették alapul. Több azonban annak a valószínűsége, hogy az angol változat a hiteles.
20. ÁKE 2. 1. (Munkácsi szómagyarázatait számsorrendben idézzük, a bevezetőre történő hivatkozásnál 1 a lapszámra utal.)
21. ÉKE 8. 1.
22. Borgátai Szabó József: A' Sanscrit Tudományos Gyűjtemény 1826/11 64; ÉKE 16. 1.
23. G. Dankovszky: Der Völker ungarischer Zunge ... Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christi Geburt. Pressburg 1827, 22.
24. vö. Horvát István: Levél Kőrösiről Tudományos Gyűjtemény 1833/10 125-126. Az MTAK Kézirattárában Ms 10 757/ 67-os jelzet alatt található Kállay Ferenc könyveinek jegyzéke. Ebben a 27. tétel "Grammatik der Sanskrit-Sprache" Bopp-tól, nyilvánvalóan a Kritische Grammatik der Sanskrit-Sprache in kürzerer Fassung, Berlin 1834 lehetett.
25. Jelentős esemény Tamaskó István (1801-1881) pozsonyi tanár dolgozata: Dissertatio de causis linguae Sanscriticae (Pozsony, 1831). Tamaskó hosszú élete során fordított a védikus szövegekből és a meseirodalomból is. Vö. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Budapest, 1909. 1268-69. hasáb.

26. Terjék József - Rozsondai Marianne: Kőrösi Csoma Sándor levelei az Akadémia Könyvtárában. Magyar Tudomány 1972/5, 320-327.
27. Duka: i.m. 162.
28. Szójegyzék 13b.
29. Duka: i.m. 132.
30. uo. 133.
31. uo. 138.
32. uo. 139.
33. E. Denisson Ross: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus, Akadémiai Értesítő, 1910, 443.
34. Duka: i.m. 52, 54.
35. Essay Towards a Dictionary Tibetan and English, Calcutta, 1834. VIII-IX.
36. Horvát István: Tudós Kőrösi Csoma Sándor levele, eredeti deák nyelven, amellyet Calcuttából írt Április 30-dikán 1832-dikben Méltóságos Neumann Fülöp Bárához, a' Londoni Austriai Ts. K. Követség Titoknokához. Tudományos Gyűjtemény, 1833/1, 98-99.
37. vö. 24-es jegyzet!
38. Tudományos Gyűjtemény 1835/9, 120.
39. Duka: i.m. 155.
40. uo. 153.
41. uo. 157.
42. uo. 157.
43. ÁKE 8. 1.
44. Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete. Emlékbeszédek 16/9, 28-29.
45. vö. Szilágyi Ferenc: Rendhagyóan Kőrösi Csoma Sándorról. Confessio 84/1, 32. Megjegyzendő, hogy Ross adta ki Csoma Mahavyutpatti kéziratát (1910-1944 között jelent meg) és így meggyőződhetett Csoma ismereteiről, ami a buddhista szanszkritot illeti.
46. Schmidt József: Kőrösi Csoma Sándor. Kőrösi Csoma Archivum 1 (1921-25) 7.
47. Schmidt József: Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkuatató. Magyar Nyelvőr 50. (1921) 38.
48. Mády Zoltán: Schmidt József. II. Tudományos munkássága. Antik Tanulmányok 11/3-4, 183-184.

49. A.J. Joki: Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151.) 83.
50. Harmatta János: Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. Magyar Őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1977. 169, 176, 178, 181-82.
51. M.C. Shapiro-H.F. Schiffman: Language and Society in South Asia. Delhi-Varanasi-Patna, 1981. 132-134.
52. A.J. Joki: i.m. 83.
53. uo. 289.
54. ÁKE 334.
55. O. Szemerényi: Iranica. ZDMG 101 (1951) 212.
56. A.J. Joki: i.m. 200 sz. A szanszkrit szót illetően vö. EWA III, 175-176.
57. Terjék József: i.m. 195. Szilágyi Ferenc (szerk.) Kőrösi Csoma Sándor levelesládája. Budapest 1984. 316 fordítását idézzük, egy változtatással. Ugyanitt egy másik levél-töredék: Uram! minden a legnagyobb rendben, várni fogom a megadott időben. Kőrösi. (Szilágyi nem jelzi Csoma aláírását).
58. Baktay Ervin: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest 1962, 201.
59. Szójegyzék 15a és 16b.
60. uo. 17a.
61. uo. 13a.
62. uo. 13b (Manusanhitá)
63. uo. 13b.
64. uo. 10a.
65. uo. 18a-17b. vö. Terjék József: i.m. 195.
66. Szilágyi: i.m. 418. szerint a 3-4. sor Csokonai Vitéz Mihály Az igazság diadalma c. 1799-ben írt alkalmi verséből valók. (ld. KCsK 1. sz. 23.)
67. A Csoma irodalomban és Szilágyi i.m. nem szerepel. A vers egy népszerű halottas ének, amelyet a XVII. századtól a különböző felekezetek énekeltek. Vö. RMDT II. 301. Csoma a szöveget az arama "kert, örömkert" szó mellett jegyezte be. "ötlete" a két szó csengése közötti hasonlósággal magyarázható.
68. Szilágyi Ferenc: i.m. 418. A fordítást joggal Csomának tulajdonítja, de nem adja meg a latin idézet helyét. A sor Vergilius Aeneisének I. énekében a 90. sor.

69. A vers A Blumauer Aeneis travesztiája Szalkay Antal által készített magyar fordításának első strófája (Virgilius Éneása. Bécs 1972). Vö. Szilágyi Ferenc: i.m. 418.
70. A Csoma irodalomban nem szerepel. Eredetét nem sikerült megállapítanunk. Esetleg Csoma tolljátéka.
71. A Csoma irodalomban és Szilágyinál nem szerepel. Cicero Epistularum ad Atticum I. 8. 17-18.
72. A Csoma irodalomban és Szilágyinál nem szerepel. ld. Ovidius Metamorphoses I, 61.
73. Duka: i.m. 217-227 (Appendix XVII).
Terjék József: i.m. 193-197. Szilágyi Ferenc: i.m. 17 azon véleménye, hogy ez egy hindi-magyar-angol szójegyzék, amelyet Csoma a "maga mulatságára" állított össze, némi korrekcióra szorul, ugyanis néhány hindi kifejezést nem számítva ez szanszkrit szójegyzék, és, mint láttuk, összeállításánál Csomának bizonyos elképzelései voltak.

II.

Csoma and Sanskrit Studies

Introduction

Much light has been thrown on Alexander Csoma de Kőrös' life and his work in Tibetan and Buddhist studies. As a pioneer of Tibetology he won world-wide fame for himself and for Hungarian scholarship. Generations of Hungarian and foreign scholars paid tribute to his activity in Tibetan studies¹, however, they wrote next to nothing about his scientific output in Sanskrit, Indo-Aryan vernaculars and comparative linguistics. It is mainly due to the fact that his achievements in this field soon became antiquated and the subject - comparative studies in Indo-Aryan and Finno-Ugrian languages - caused serious concern to scholars and lead to controversial results in many aspects².

From various references scattered over the Csoma oeuvre we know about his Sanskrit, Hindustani and Bengali studies and a List of words in Sanskrit-Hungarian which deserves special treatment it has never received.

We have to keep in mind that Csoma's work in the above mentioned subjects has a value only in its proper historical setting. His shortcomings are those of his epoch, his valuable comments prove his talent. This List of words contains a considerable number of Hungarian vocables and verses in Hungarian. These insertions are of great value for the students of Csoma's life and work.

Somebody may challenge our determination to publish this List of words, saying that it is an immature work, rather a draft. For him we would like to quote Csoma's own statement in his List of words: "materiam dedi, formam habetis, quaerite gloriam, si placet - I have provided the material, you have the form; seek the glory if it pleases you."

Having taken encouragement from these words we present this little volume which consists of two main parts. Part one deals with the background: the position of Sanskrit and Indo-Aryan studies and comparative philology in his age; Csoma's studies in the respective fields; a review on opinions about his activity; and a pilot study illuminating some points of his List of words and incorporates a detailed introduction to the List of words. A facsimile edition of the same and a transcript of the Sanskrit-Hungarian part of the List of words compose the Part Two of the work.

We wish to thank Dr. István Rejtő, deputy director, Library of the Hungarian Academy of Sciences for his interest in taking up the publication of this work.

We are very much indebted to Professor János Harmatta, member of the Academy for his help and various suggestions. We gratefully acknowledge the great help rendered by Mrs. Dóra Fü-

löp-Csanak, head, Collection of Manuscripts at the Library of the Hungarian Academy of Sciences and Mrs. Ágnes Ritoók keeper of old books at the same department. Thanks are due to Gy. Karsai, the publisher's reader and Mária Kovács - who revised the English text - for their painstaking work and to the technical staff members of the Library. Writing a book, good or bad, is always difficult, it would have been more so without their help in the relatively short time given to us for this purpose.

We trust the book offered to scholars and the learned public will afford every desirable aid to the student of the Csoma bequest.

Budapest, June 1984

1. The antecedents

Csoma's work in Sanskrit Indo-Aryan vernaculars and comparative philology is inseparable from the standard of research in Calcutta where he lived for many years, in Europe which gave him the first impetus and which stimulated scholarly activity throughout the world and in Hungary from where he made his way to Asia.

Calcutta

The year 1786 is generally regarded as the birthdate of comparative philology. In a speech delivered in Calcutta Sir William Jones expounded the idea of the special relation between Sanskrit and some European languages. Speaking of Sanskrit, as he put it: "... more perfect than the Greek, more copious than the Latin, and more exquisitely refined than either; yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs, and in the forms of grammar, that could possibly have been produced by accident; so strong, indeed, that no philologist could examine them at all three without believing them to have sprung from some common source, which perhaps no longer exists."³

Jones' statement had tremendous consequences in linguistics. Serious activity began to explore Sanskrit and to teach it together with modern Indo-Aryan vernaculars at the College of Fort William in Calcutta.

Among the scholars working there we find the European pioneers of Sanskrit and Indo-Aryan studies such as H.T. Colebrooke and William Carey. Colebrooke, a devoted student of Greek and Latin and Hindu law was appointed professor of Sanskrit in May 1801.⁴ Carey, a former member of the Baptist Mission in Serampore taught Sanskrit, Bengali and Marathi.⁵ Beside them there was Mrityunjay Vidyalankar the finest Sanskrit scholar of his age in the service of the College.⁶ The work of Europeans was aided by munshis, i.e. scribes who had a good command of Sanskrit and the respective languages.

Munshis copied manuscripts, prepared them for print and conducted courses in colloquial Bengali etc. For effective teaching and research the institution published grammars and dictionaries, too. Their efforts assumed visible shape in text-books of Marathi, Panjabi, Telugu and Kannada by Carey, vocabulary of Oriya and Marathi prepared by Mohan Prasad Thakur and Carey.⁷ John Gilchrist authored the A Dictionary, English and Hindoostanee (1786-90). He believed in some kind of universal grammar underlying all the languages of the world. He emphasized the importance of the theoretical aspects

of language teaching and the study of grammar.⁸

As it is known, Bengali is a highly diglossic language, the written and the spoken language strongly differ from each other. The College of Fort William had a particular role in the development of the spoken language linked with the growth of Calcutta. The College trained people in a form of Bengali that would meet the new needs of usage in administration and business. Henry Pittis Forster, a senior merchant in the Bengal Establishment had brought out a dictionary under the title A Vocabulary in two Parts Bengalee and English and Vice Versa (Calcutta 1799-1802). It was used by Csoma for his comparative studies.

Interest in Indian languages was further inspired by the missionaries who managed the translation of the Holy Scriptures into Indian vernaculars. A strong advocate of this trend was Rev. William Yates. His A Sanskrit Vocabulary: Containing the Nouns, Adjectives, Verbs and Indeclinable Particles, ... Arranged in Grammatical Order; with Explanations in Bengalee and English (Calcutta 1820) was a good reference book and Csoma quoted a lot of it.⁹

Yates belonged to those few people who had a closer connection with Csoma. As Duka says: "From the end of 1837 till the early part of 1842, Csoma remained in Calcutta arranging the Tibetan works of the Asiatic Society, as its librarian. He published several scientific treatises and articles, and was entrusted by Dr. Yates and other missionaries in the translation of the Liturgy, the Psalms and the Prayer-book into Tibetan."¹⁰ One letter by Yates addressed to Csoma was in the Csoma bequest that has been lost in Calcutta. There was a copy of Yates' Sanskrit grammar among Csoma's property left in Darjeeling.¹¹

Csoma's stay in Calcutta offered a good chance to be acquainted with some excellent scholars such as H.H. Wilson, secretary of the Society, author of the first comprehensive Sanskrit-English dictionary. This monumental work which run into several editions was prepared with the help of learned brahmanas of the College of Fort William.¹² The dictionary is distinguished by its comprehensiveness and explicitly stated analysis of all words. This work, was the main source of Csoma's List of words.

Europe

Friedrich Schlegel, a student of A. Hamilton in Paris, raised the idea of relationship between Sanskrit and European languages in his Ueber die Sprache und Weisheit der Inder (1808). He compared words and structures. It is to be noted, however, that his supposition that Sanskrit was the parent language of the other Indo-European languages, proved to be mistaken.

A real breakthrough came with Franz Bopp. He was the founder of systematic studies in comparative linguistics. His first

book Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache ... (Frankfurt, 1816) laid a solid foundation for further research. Bopp aimed at an investigation to trace the common origin of the verbal forms in Sanskrit, Persian, Greek, Latin and German. In his Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages published in the Annals of Oriental Literature (London, 1820) he pointed out the identity of grammatical structure of these languages. A further step was to replace Schlegel's thesis on Sanskrit as a parent language. Bopp substituted it with a uniform parent language which he called Primitive-Indo-European.

Sir Graves Chamney Haughton's A Short Inquiry into the Nature of Language, with a View to Ascertain the Original Meanings of Sanskrit Prepositions; Elucidated by Comparisons with the Greek and Latin (London, 1832) was privately printed and therefore remained out of reach to scholars in Continental Europe and Asia.

As to the seats of Sanskrit learning we can account only of the beginnings. Alexander Hamilton, an Englishman and prisoner of war in Paris, became first in charge of Sanskrit teaching. He taught Friedrich Schlegel there. A.L. Chézy, a Frenchman, was the first regular professor of Sanskrit at the Collège de France after 1812 and his pupil August Wilhelm Schlegel turned out to be the first professor of Sanskrit in Germany at the University of Bonn (founded 1818). Bopp, who was also a pupil of Chézy, complained in his letter to Windischmann for the lack of teachers and students in Indian languages in Paris. Sanskrit texts were not available at that time except the publications from India, however, they were not cheap. No wonder Bopp could not afford to buy a copy of Wilson's dictionary and made his first translations from the Mahabharata and Rāmāyana without any dictionary.¹³ As we have seen, Csoma was in a more favourable position in Calcutta since he could get access to texts, grammars and dictionaries!

This situation changed only in the middle of the thirties. By then Bopp published Sanskrit grammars and a useful dictionary and began to release his magnum opus Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen. He trained excellent scholar among whom Friedrich Rosen produced two outstanding works on Sanskrit roots in 1826 and 1827¹⁴, Peter von Bohnen dealt with all aspects of Indian culture in his Das alte Indien, mit besonderer Rücksicht auf Aegypten (Königsberg, 1830)¹⁵, Hans Roer went to Calcutta in 1839 and from 1847 onwards was the editor of Bibliotheca India, a new chapter in Sanskrit studies.¹⁶ Development in comparative studies was considerably promoted by the work of August Pott who brought out his Etymologische Forschungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Litauischen und Go-

thischen (1833) which complemented Bopp's earlier works.¹⁷ The role of the great savant Wilhelm von Humboldt (1767-1835) had exercised great influence on the progress of general linguistics. The correspondence between Humboldt and Bopp reveal a fruitful cooperation.¹⁸

Unfortunately Csoma was cut off from these new developments, he had to think independently and take the risk of going sometimes in wrong directions. His last information about comparative philology was the view expounded by Sir William Jones. In one of his letters from 1825 he says that India is the place "whence according to Sir William Jones' opinion, the Chinese, Tartars, Indians, Persians, Syrians, Arabians, Egyptians, Greeks, Romans, Gauls, Goths, Germans, and other Sclavonians derived their civilisation or culture in their arts and sciences."¹⁹

Hungary

E.J. Fischer in his De origine Ungrorum (1656) was perhaps the first to compare Hungarian and Persian and Indian numerals: "etj/sic!/, tiz, ezer /one, ten, thousand/: Persian, Indian ik, dös, hezar."²⁰

The idea to compare Hungarian words and words from different Indian languages developed in Ignáz Aurelius Fessler's Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen (1812-1825). Fessler presented a list of comparisons of words at the end of the first volume of his bulky work. These comparisons are as follows: magy. könyök: indostani bengali kunji, decani kunji hus: bengali gus, decani goscht, perzsa guscht tej: bengali, decani dud, multani djud tiz: bengali des, das, decani dos száz: perzsa sjad, bengali sav, decano soul ezer: bengali, decani hazar, perzsa kurd hazar."²¹ Ignaz Aurelius Fessler regarded Hungarians of Turkish origin who derived ultimately from northern India.

That is all that scholarship offered to Csoma before his departure to the east. It is unlikely that he was familiar with this book.

The next period of Sanskrit studies in Hungary coincides with Csoma's Sanskrit studies in India. There is not too much noteworthy, but we will dwell upon it for a short while in order to contrast it with Csoma's knowledge in Sanskrit and his results in scientific work.

József Borgátai Szabó, a friend and class-mate of Csoma in Göttingen wrote a short paper about Sanskrit studies in the Tudományos Gyűjtemény (1826). It is a very poor specimen of mistaken efforts. He assumed that Sanskrit contained much more Hungarian words than any of the living and dead languages in Europe. For a definite answer he turns to Csoma and mainly expects to get it from him.²²

A rigorous negative criticism upon his work came very soon from the pen of Gregor Dankovszky in 1827. Dankovszky pointed out sharply Borgátai Szabó's amateurism. He himself conceived

a new idea about the relation between Hungarian and Indian languages presupposed a contact in the territory of present-day Armenia in the 6th century B.C.²³ This proposition has a grain of truth insofar it forecasted the theory about a periodic intercourse between Finno-Ugrian and Aryan languages.

For certain reasons it is interesting what István Horvát and Ferenc Kállay wrote about Sanskrit and Sanskrit-Hungarian relationship. This later question will be dealt with in the next chapter. Horvát was familiar with contemporary specialised literature on handbook-level. In his writings he refers to Friedrich Adelung's Versuch einer Literatur der Sanskrit-Sprache (St. Petersburg, 1930) and quotes Peter von Böhlen's work too. His opponent in the subject, Ferenc Kállay, seems to have deeper insight into the Sanskrit language. He possessed a copy of Bopp's Sanskrit grammar and disfavoured Adelung's book on account of the lack of Sanskrit knowledge of its author!²⁴

It is easy to see that Hungarian scholars even with the help of European scholarship did not produce anything we could compare to Csoma's works.²⁵

2. Csoma's studies in Indic languages and comparative linguistics

When Csoma arrived at Leh in 1822 he certainly was not a master of Sanskrit or of any Indian languages. But his letters from 1825 indicate a great progress in Sanskrit. His Tibetan studies made him recognise the importance of Sanskrit and his work in Tibetan lexicography, and Buddhist terminology yielded a great deal in special Sanskrit vocabulary, too. His immediate interest in this field took form in his Mahāvvyutpatti which was posthumously edited by Sir Denison Ross in 1910. But this does not mean that he did not recognise the whole horizon of Sanskrit culture. He did it as far as the circumstances allowed him to have an insight. Obviously, the years in India before 1831 spent with Tibetan studies needed all his energy for his main engagement, however, as time permitted he devoted himself to classical Sanskrit studies. In his letter to Baron Neumann dated 30th April 1832 he clearly delineated the importance of Sanskrit. He said he was going to buy Sanskrit books for the money sent to him by Hungarians. He was aware that Sanskrit studies were miraculously thriving in Europe and he wanted to contribute to the development of such studies in Hungary by sending Sanskrit books to Hungarian learned institutions and seats of learning.²⁶

As soon as his Tibetan dictionary was printed he turned to Sanskrit and modern Indo-Aryan vernaculars with a renewed interest. One of his objects in going to Titalya was to acquire more knowledge of Sanskrit. Unfortunately we do not know what he had achieved in this subject. We can only guess that he might have learnt Sanskrit grammar from learned brāhmaṇas and read Sanskrit texts. There is also no information about the nature of his Sanskrit studies in Calcutta between 1837-1842. He became more and more immersed in Sanskrit sources. With the help of printed texts and manuscripts in the library of the Asiatic Society and the grammars and dictionaries, he steadily pursued his goals. Since his contemporaries described him a lonely scholar-hermit, we do not know whether he carried out his Sanskrit studies alone, or followed his own method in Tibetan learning and kept contact with distinguished paṇḍits. Most likely not, because he lived inside the walls of the Asiatic Society which was a European institution at that time and there is not even the slightest evidence that he had any relation with the College of Fort William. We have indirect information about his readings in Sanskrit. After he died in Darjeeling in April 1842, dr. Campbell prepared an inventory of his bequest. There was Calcutta-edition of Mahābhārata, the famous medico-botanical encyclopaedia of Suśruta, the Kashmi-

ian royal chronicle the Rājatarāṅgīni, and the epic poem, the Naisadhacarita.²⁷ He certainly studied the most authoritative law-book, the Manava-Dharmaśāstra because he cited it in his List of Words.²⁸

In short, Csoma had a genuine knowledge of Buddhist Sanskrit texts and was familiar with some parts of Sanskrit technical and narrative literature. His proficiency in Buddhist Sanskrit bestowed him a long-lasting fame but his Sanskrit learning in general, an underlying motive of which was to pave the way for comparative studies with special regard to Hungarian language and Hungarian prehistory, caused the rise of a serious controversy around him. One thing is sure. His thorough grounding in Sanskrit was not inferior to any of his contemporaries', either in India or Europe.

Before we turn to concrete results in his writings, let us throw a glance on his studies in modern Indo-Aryan vernaculars. This subject has much less weight in his oeuvre ut it is not negligible.

His fluency in Persian enabled him to converse with learned people in many parts of India. He used it as a medium of learning in the first years of his Tibetan studies. It served as a tool for learning Hindustani since it was a constant source of the Hindustani vocabulary; both languages used Arabic characters and Hindustani inherited a great deal of Persian grammar, too. He had little time to learn that language before 1835. It is the reason why he wrote to Prinsep on 30th November 1835 the following lines: "... But since I have not yet reached my aim for which I came to the East, I beg you will obtain for me the permission of Government to remain yet for three years in India, for the purpose of improving myself in Sanskrit and in the different dialects; and, if Government will not object, to furnish me with a passport in duplicate, one in English and one in Persian, that I may visit the north-western parts of India."²⁹ James Prinsep forwarded this letter to MacNaughton, the secretary to Government. Curiously he put the following sentence in his official letter: "It is Mr. Csoma's present intention, after having pursued his researches into the dialects of Mithila, etc., to return to the Presidency, and then to prepare the results of his studies for the press."³⁰ As a matter of fact Csoma did not apply for a visit to Mithila. Moreover both Csoma and Prinsep might have been aware of the linguistic stratification of north India, therefore they might have known that Mithila was an area of Maithili language and it was in many aspects a cultural area significantly different from other parts of Bihar or Bengal or the upper provinces. It was a mine of Sanskrit and Maithili literature and the Maharaja of Darbhanga owned an extraordinary collection of ancient manuscripts. In spite of that, it was not the place where Csoma was going to go, at least his application speaks against this supposition.

Moreover, he went to Upper Bengal and wrote a letter to Prinsep from Jalpaiguri on 7th March 1836. Among others he says here: "... after remaining in these parts for a certain period, to study Bengalee and Sanskrit, afterwards I shall go by water to the upper provinces, devoting my whole time to the study of the Sanskrit language and to the acquirement of the principal dialects."³¹ This seems to reassert his original aim. But something intervened. The reasons behind it are unknown to us. He went neither to Mithila nor to the upper provinces. Instead he headed for Maldah, and then to Titalya where he settled for a longer period. For this period we have the account of an eyewitness. Major Lloyd who was commanding the frontier station and sympathised with Csoma, writes about Csoma as follows: "At the beginning of 1836, when Csoma quitted his apartments he had in the Asiatic Society's house, he wished to study Bengalee, and I sent him to Julpigori, where he remained about three months; but being dissatisfied there, he returned to Titalya, I think, in March. He would not remain in my house, as he thought his eating and living with me would cause him to be deprived of the familiarity and society of natives, with whom it was his wish to be colloquially intimate; I therefore got him a common native hut, and made it as comfortable as I could for him, but still he seemed to me to be miserably off. I also got him a servant, to whom he paid three of four rupees a month, and his living did not cost him more than four more. He did not quit Titalya, I think, till the end of November 1837, and all the time he was there he was absorbed in the study of the Sanskrit, Mahratta, and Bengali languages, I think it was in November that he left, purposing to go to Calcutta..."³² There are more than one uncertain fact concerning this stay in Titalya. Major Lloyd, the soldier, inaccurately says that Csoma studied Mahratta. Marathi language is spoken in present-day Maharashtra in the neighbourhood of Bombay. Marathi was taught at the College of Fort William in Calcutta but unlikely in Titalya situated in the Bengali language area. Sir Dennison E. Ross in his memorial speech (1910) says that Csoma used this period in Titalya for learning Bengali and improving his Sanskrit.³³

Modern scholars of Tibetan studies criticise Csoma for wasting his time in Titalya instead of keeping up the more fruitful Tibetan studies. It is certainly a posterior judgement. Looking into the matter in Csoma's time we have to treat this question more carefully. Csoma has had a good opportunity to improve his Bengali and Sanskrit in Titalya where he had found native speakers of Bengali who possessed the knowledge of the rich Bengali literature and folklore, too. His work here was similar to his field work in Ladakh. The fact that Bengali was one of the most important Modern Indo-Aryan languages with a great religious literature might have stood behind his efforts. As to Sanskrit we have to clear a misunderstanding up. The point is, since Duka's book, that some scholars see a "conflict"

between Tibetan and Sanskrit in the Csoma oeuvre. The same scholars heavily deny the possibility that Csoma might have preferred Sanskrit to Tibetan or he might have spoken so. But it is beside the point. Nobody can study Buddhist texts without a solid knowledge of Sanskrit. Moreover it was not known in Csoma's time that the major part of Sanskrit Buddhist texts have been lost forever! Csoma's approach to Sanskrit could be compared to that of a scholar who started his studies in Old Testament on the basis of Vulgata and who suddenly began to study Semitic languages. And after completing his Tibetan dictionary and grammar Csoma had good reasons and proper time to plunge into Sanskrit studies. It was not at all a kind of disappointment in Tibetan studies rather a complementary task.

Now let us examine his writings bearing on his attempts to relate Sanskrit and Indo-Aryan languages to Hungarian. This is certainly a delicate question where we have to proceed with care. It seems to be preferable to trace Csoma's own statements in chronological order.

There are two paragraphs of significance in Csoma's letter to Captain Kennedy dated on 25th March 1825. Paragraph 30 reads: "In support of the possibility to accomplish my engagement, I beg leave to state that I am acquainted with several ancient and modern European and Asiatic languages, and that my mother-tongue, the Hungarian idiom, is nearly related, not in words, but in structure, with the Turkish, Indian, Chinese, Mogul, and Tibetan languages. In every language in Europe, except the Hungarian, Turkish and those of Finnish origin, there are prepositions like in the language of Hebrew or Arabic origin, but in our tongue, like in the Indian, Chinese and Tibetan, we have postpositions, and for the formation of different cases in declension, we have affixes with which to form from the same root several sorts of verbs. Our idiom is not inferior either to the Sanskrit or Arabic." I beg leave to give a few instances of my assertion. Pannonia is a literal translation of the Sanskrit word "sarbiya" now applied to a province on the south side of the Danube, of which Belgrade is the capital, formerly belonging to Hungary, now under Turkish dominion. Dacia, or after Greek orthography, Dakia /the modern Lower Hungary/, Transylvania, Moldavia, Wallachia, Bessarabia, was probably an appellative name for those countries, on account of their being abundant in grapes, from the Sanskrit word "dakh" or "dak", signifying "the grape" in the form of the adjective "dakhia" or "dakia", "the graped"...³⁴

In his letter to Baron Neumann cited above, he says that Hungarian scholars would be surprised at the degree of relationship between Sanskrit and Hungarian.

The third document is part of the preface to his Essay towards a Dictionary Tibetan and English (Calcutta, 1834). It reads: "After thus being familiarised with the language and general contents of the Buddhistic works of Tibet, the author thought himself happy in having found an easy access to the

whole Sanskrit literature. To his own nation he felt pride in announcing that the study of Sanskrit would be more satisfactory to it than to any other people in Europe.

"The Hungarians would find a fund of information from the study of the Sanskrit respecting their origin, manners, customs, and language, since the structure of the Sanskrit, and also of other Indian dialects, is most analogous. As an example of this close analogy, in Hungarian postpositions are used instead of prepositions; by a simple syllabic addition to the verbal root, and without any auxiliary verb, the several kinds of verbs, namely, the active, passive, causal, desiderative, frequentative and reciprocal, are formed in the same manner as in Sanskrit."³⁵

Beside this printed material we hear about his plans which he "disinclined putting ... on record" and there is his List of words, a collection of proposals.

3. Hungarian and foreign reviews on Csoma's work in Indic languages and comparative linguistics

István Horvát, the historian and ill-famed philologist, was the first to write notices criticising some points in Csoma's letter to Baron Neumann. He asks the question: "Did also Hungarian derive from Sanskrit?" Then he adds: "Would to the Almighty that, lest Csoma should be dissappointed in his great expectations!... There are some Hungarian words scattered all over the languages in Europe, Asia, Africa, and America and particularly in Sanskrit, too. But a common origin of our nations does not come out from it". Then he goes on with his own speculation on Cumanian-Hunn-Hungarian identification and to express his expectations; it would be a happy thing if Csoma would turn his mind towards this problem. It is easy to see that Horvát totally misunderstood and consequently misinterpreted Csoma's thoughts.³⁶

Next in turn was Ferenc Kállay, the self-made philologist who at least had reasonable information about contemporary specialised literature in Sanskrit grammar. On account of commenting on a letter by the French scholar Desnoyer, he says: "The presupposition that Sanskrit may offer information about Hungarian seems to be believable from the testimony of our traveller. Otherwise the same view can be guessed from the reports of Bournief /sic!/ and Baron Eckstein."³⁷

James Prinsep, himself an excellent scholar in Sanskrit and Indian epigraphy, secretary of the Asiatic Society of Bengal says in his letter to Gábor Döbrentei, secretary of the Hungarian Learned Society [= Academy/ dated on 20th January 1835 that Csoma had discovered a close affinity between the structure of Sanskrit and Hungarian. He had found the same between the languages derived from Sanskrit and Hungarian. He announced Csoma was going to write a work on that subject in Latin in the next three years.³⁸ Archibald Campbell, government agent and the medical doctor who took care of Csoma in the last days before he expired, remembered in his report: "Could he reach Lhasa, he felt that Sanskrit would have quickly enabled him to master the contents of its libraries, and in them he believed was to be found all that was wanting to give the real history of the Huns in their original condition and migrations..."³⁹ This opinion is of course the view of a "layman" and therefore is to be treated with criticism. We have the suspicion that dr. Campbell took Sanskrit for Tibetan.

Henry Torrens, secretary of the Asiatic Society remarks in a footnote as follows: "I may add to Mr. Campbell's interesting paper such information as my memory enables me to give of the opinion held by the deceased philologist on the origin of

the Huns, which, with singular opinions on the Buddhist faith, constituted his most favourable speculations. He, on more than one occasion entered on the subject with me at great length, detailing in particular the Sanskrit origin of existing names of places and hillranges in Hungary. My constant request at the close of these conversations used to be that he would record these speculations. He invariably refused, alluding darkly to the possibility of his one day having it in his power to publish to the world something sounder than speculation..."⁴⁰

Pál Hunfalvy, the strong advocate of the Finno-Ugrian theory in the debates on the origin of Hungarians, was a great authority in linguistics, a sharp-eyed critic of theories, a man of great calibre indeed. But his remark on Csoma is malicious. As he put it: Kőrösi during his stay in Calcutta, experienced 'the bitterest moments' of his life being conscious that up to that time he had fruitlessly looked for the origin of Hungarins."⁴¹

Ármin Vámbéry, professor of Turkish studies at Budapest University, an opponent of Pál Hunfalvy and defender of the Turkish theory was the next. In a letter to Ralston which was published also in Hungarian in *Vasárnapi Újság* he speaks of Csoma with obvious despise: "Kőrösi was a victim to unripe philological speculation", because he was looking for a nation speaking the Magyar tongue, and suffered much disappointment at not finding the relatives he looked for. "And this was impossible for Kőrösi to attain, because the Magyar tongue is a mixture of an Ugrian and a Turkish-Tartar dialect. But this is the result of recent investigations, and poor Kőrösi could have had hardly any notion of it!"⁴²

Csoma's ideas in comparative philology almost entirely escaped the attention of Bernát Munkácsi, author of the most comprehensive book on Finno-Ugrian-Aryan contacts, published in 1901.⁴³

Sir Aurel Stein, the world-famed scholar, traveller and explorer also touched upon Csoma's activities in this direction. In his memorial speech on Theodore Duka written in 1913 he labelled Csoma's attempts in etymology "plays", "dreams" or even "formless imaginations". He calls it Csoma's good luck that he turned early to a virgin soil in science and produced long-lasting results in Tibetan studies. Stein's undifferentiated opinion clearly reflects the British view which again goes back to Hunfalvy and Vámbéry. On the other hand, Stein had only superficial information about Csoma's writings and he was not himself a researcher in etymology.⁴⁴

Sir E.D. Ross in his letter to the Bethlen College in Nagybány dated 20th July 1910 called Csoma - with some exaggeration - a linguist who surpassed both his predecessors and successors in Sanskrit and Tibetan studies.⁴⁵

Professor József Schmidt a brilliant linguist in Indo-European studies dealt with Csoma and the etymologies of some vocables recorded first by Csoma in more than one paper.

In his Kőrösi Csoma Sándor he places Csoma's output in proper historical setting, assuming that comparative philology in that epoch and even after was not free of fallacies and the idea of Sanskrit-Hungarian parentship haunted for a long time. It pleased the national pride of Hungarians and really there are certain links between Sanskrit and Hungarian. Csoma was not a linguist, in spite of his wide knowledge of languages. He and his contemporaries did not know that genealogical relation was a precondition of parentship between two languages.⁴⁶

In his Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkutató he points to the lack of recognising affinities in grammatical structure as a condition of parentship. Although this idea was in the air at the beginning of the 19th century, Csoma was satisfied with setting up analogies of a general type in the field of inflection, word-formation and word-composition. These analogies do not prove anything genealogically, but any morphological classification must be based on this. "Csoma and other Hungarian orientalist did not commit an unpardonable sin" because "some remote genealogical relation between "Sanskrit and Hungarian could be supposed and they presupposed it."⁴⁷

Schmidt discusses particularly two items of Csoma's List of words, namely *gyul-* Skt *jval-* and *szekér-* Skt *śakata-*. Schmidt accepts the relation proposed by Csoma in the case of *gyul-*. The Hungarian verb is the adoption of Skt *jval-*. As to *szekér* it is a more complicate matter. Prakrit derivatives of *Śakata*, i.g. *śakara-* (<"śakala-<"śakada-) served as forms to be borrowed by Finno-Ugrian languages. Indo-Scythian acted as intermediary in borrowing. Schmidt's view directly opposes that of Jacobsohn's who considered the idea of the existence of Indian loans in Finno-Ugrian languages improbable.

Z. Mády, a reviewer of their dispute accepts Schmidt's assumption in case of Hung. *gyul-*, Skt. *jval-*. Such a borrowing is acceptable both phonetically and semantically. According to him Schmidt's proposition makes a breach in Jacobsohn's theory. Beside Mády he calls attention to the possibility of a proto-Aryan borrowing, too.⁴⁸

4. Csoma's attempts in his List of Words

Linguists working in Finno-Ugrian-Aryan contacts owe a great deal to etymological studies. Although several problems are to be solved, there are certain principles accepted by the majority of scholars of sound knowledge.

First of all, historicity is a prerequisite of setting up genealogical relation. In the case of comparing Hungarian on the one hand, and Indic languages on the other hand - as Aulis Joki justly says: "there was no factual and historical necessity of borrowing."

Having stressed the complexity of problems, J. Harmatta assumes: "... purely from the linguistic point of view it is very difficult to say in single cases whether we have to do with Aryan, Proto-Iranian or perhaps Proto-Indic loans in the Finno-Ugrian languages." He calls our attention to the historical fact that the settlements of Proto-Indians laid "in the south-eastern part of the Indo-Iranian linguistic area, in Central Asia already in the 3rd millenium B.C." and "we cannot reckon with their presence in the neighbourhood of the Finno-Ugrian tribes at the beginning of the Indo-Iranian period." In this manner, we are allowed to speak of linguistic and ethnic contacts between Iranians and Finno-Ugrians but not between Indians and Finno-Ugrians. There are Proto-Iranian loans in Finno-Ugrian languages in the period between 4500-1600 B.C. and also Old-Iranian loans in the period between 800-300/200 B.C., however, among the Finno-Ugrian tribes Proto-Hungarians were least influenced by Iranians in these early periods. As to Middle-Iranian the Hungarian was the most frequent borrower, but we have to keep in mind that Middle-Iranian loans in Hungarian derive from different languages and dialects.⁵⁰

In short, this is the position of modern scholarship today. At the same time we can appreciate Csoma's propositions from different viewpoints. Although linguistic research was in its embryo-state some scholars of the age were able to recognise some obvious regularities, however, they had no means to expound their observations at length. Csoma recorded these occurrences and perhaps might have returned to them had he been given time and better facilities in a European university.

For instance, modern linguistics is concerned with those linguistic traits that are shared by languages in a certain linguistic area and the languages beyond. There are reasonable grounds for postulating linguistic transmission of features across language boundaries. Colin Masica compared the spread of some features, such as marked causative verbs, conjunctive

participles, explicator compound verbs, and so-called "dative" construction, and the presence or absence of a morphologically marked verb "to have" in Indian languages to those beyond India. He assigned an arbitrary numerical weight to each feature. The maximum number of points to be given was 20-1/2. In the scale of the languages of the world Hungarian got 13-1/2 and has precedence over the Indo-European languages except the Indian ones.⁵¹ This method of investigation is rather arbitrary.

However, one of the selected features, namely the presence and role of morphologically marked causative verbs, is a constant question which has a rich specialised literature. Csoma is the first who recorded it in the relation of Sanskrit and Hungarian as well as Hindi and Hungarian. Some of Csoma's samples are as follows: Stk. *patati*-: *esik*- /falls/; *patayati*-: *ejteni*- /makes fall/; or Hindi *bolna*- *bulana*- *bulvana*-: *szólni*-, *szólitani*-, *szólitatni*- /to say, to call, to make sy to call be someone/; *jalna*-, *jalana*-, *jalvana*-: *gyulni*-, *gyujtani*-, *gyujtatni*-, /to catch fire, to light, to make sy. light/ etc.

Certain correspondences are similar to loan-translations and reminded Csoma of affinity in thinking: Stk. *annada*-: *en-ni adó*- /food giver/; *halabhrt*-: *eketartó*- /plough-holder/; *karagraha*-: *kézfogás*- /handshake/; *raktapa*- *vérszívó*- /blood-sucker/; *suryavarta*-: *napraforgó* /sunflower, lit. which turns towards the sun/ etc.

Csoma saw affinity between forming dative and possessive cases of interrogative pronouns in Hindi and Hungarian: Hindi *kis ko*- Hung. *kinek* /to whom?/ and *kis ka*?- *kié*? /whose?/, respectively.

Csoma surmised the same morphological and semantical role of the Hindi suffix *vālā*- and Hung. *való* used at the end of compounds. His examples are as follows: "Hindi termination *wālā*, *vālā* later *wálá* *Hová való*, *ide való*, *Kolosvár-ra való*, *Brassobol való*."

He put on record examples of metatheses such as Stk. *astam*-: *este*- /evening/; *artha*-: *érték*- /value/. Curiously, this rule works in the relation of Indo-Iranian and western Indo-European languages, for example Stk. *śāṃsati*-: Latin *censeo*- etc.

Csoma has found onomatopoes worth recording, such as Stk. *bheka*- Hung. *béka*- /frog/; *kakhati*-: *kacag*- /laughs/; *skhadati*-: *szakad*- /tears to pieces/.

There are accidental correspondences in great number: Stk. *ardati*-: *árt*- /hurts/; *balavan*-: *bálvány*- /idol/; *kiśora*-: *kis ur*- /young lord/; *loṣṭa*-: *rozsa*- /rust/; *tasyati*-: *taszit*- /gives a push/ etc. without any genetic affinity between the two languages!

And perhaps the most edifying examples are those which are still very much debated in modern linguistic research. This is not the place to speak of each case in detail but for a better understanding of Csoma's ideas we simply indicate the

standard of research and the problems around them. The most striking examples are as follows:

1. Gyul-: Skt. jvalati- /catches fire/. "It is of unknown origin... its Iranian derivation is wrong." MNyTESZ I, 1137. Earlier Munkácsi proposed an India origin of the word (AKE 314) and Schmidt (Nyelvőr 62:65) revived this theory; A.J. Joki pointed out the improbability of borrowing.⁵²
2. Nád-: Skt. naḍa- /reed/. "It is of unknown origin. Its agreement with Finno-Ugrian and its derivation from Indo-Iranian are unacceptable". MNyTESZ II, 991. Mayrhofer (EWA II, 127-29) holds the derivation of the Skt. word doubtful; it is likely that an Indo-European form has been undergone the influence of aboriginal languages of India. Joki suggests a possible Sarmatian origin for the Hung. substantive. Borrowing might have taken place in the territory of Pannonia in the 11th-12th centuries. Joki sharply criticizes the entry in MNyTESZ calling it "very superficial and partially misleading."⁵³
3. Szekér-: Skt. śakaṭa- /cart/. "It is of uncertain origin. It is probably an Iranian loan-word borrowed before 896 A.D. cf. Middle-Iranian sakar- /?sākār-/ "szekér"; and Skt. śakaṭa-, Prakrit śagaḍa- "kordé, szekér"; the Skt. word is of non-Aryan origin; it is a loan from Proto-Dravidian. It reached Ugrian through the mediation of an Iranian branch of Indo-Scythians." MNyTESZ III, 702. The research concerning this vocable has its own history. A lot of linguists were working on the etymology of it. After Csoma, F. Mátyás proposed a relation between the Hungarian and Skt. word. K. Flóók took it for an Ugrian /Hungarian loan in Sanskrit. L. Patrübány explained it for a compound saka-r at h a- "scythischer Wagen".⁵⁴ Schmidt rejected Patrübány's explanation. According to him a Prakrit śakara- (<*śakala- <*śakaḍa-) was borrowed by Finno-Ugrian. Indo-Scythian acted as intermediary in borrowing (Magyar Nyelvőr 52:20, 53:99). O. Szemerényi connected Skt. śakaṭa- with an Iranian root pak- "to go, flow, run".⁵⁵ Kuiper held the derivation of Hung. szekér- from Skt. śakaṭa- untenable. Earlier Th. Burrow suggested a Dravidian origin for Skt. śakaṭa-, however later he gave up this idea. According to Mayrhofer the origin of this word is not satisfactorily explained, the relation between Hung. szekér- and Skt. śakaṭa- is problematic and the Hung. szekér- does not prove the existence of an Iranian counterpart of Skt. śakaṭa-. (EWA III, 285).
4. Vászón-: Skt. vasana-, vastra- /linen/. "It is of unknown origin. Its Iranian derivation requires further research." MNyTESZ III, 1099. Joki thinks of a cultural term /Kulturwort/ of Aryan origin which reached Hungarian. It is unlikely that the word was a direct borrowing from Indian languages.⁵⁶

These items from Csoma's List of words and a cursory glance at the problems around them prove sufficiently that Csoma's attempts were not "dreamings" and "formless imaginations". On the contrary, he did a great service to further research. His manuscript was buried for half a century or so, and even Duka's report did not draw proper attention to it. Our task is to acknowledge what was right in his putting questions. These questions gave food to mind of many scholars! At the same time we have to see the real value of his output in the time he lived and worked. He was certainly not behind his contemporaries!

5. Remarks on the manuscript containing the List of Words

The Collection of Manuscripts at the Library of the Hungarian Academy of Sciences keeps Csoma's List of words under the signature Magyar Irodalmi Levelezés 2 r. 6. Nr. 7. It is an autograph manuscript.

Its size is 165 x 215 mm, its material nineteenth century paper made in India. It contains 18 loosely stitched leaves, i.e. 36 pages. Text is written with black ink and pencil. Script runs in Roman and Tibetan characters arranged in two or three columns; there are numerous insertions which make the manuscript disordered in places. Languages used are Sanskrit, Hungarian, English, Tibetan and Hindi; few words are made in Latin, Greek, Hebrew, German etc.

J. Terjék dates the manuscript to the year 1833.⁵⁷

He refers to a fragmental letter on p. 11a which mentions H.H. Wilson's name. This fragment reads:

Sir,

Since there are four errata which I cannot correct immediately, I beg have to keep this by me till six o'clock, I am now about to go to Mr. Wilson with my pure papers, I will show this also and ask Mr. Wilson /and ask him/ about four points in it. When I shall come back, I will immediately make it out - I beg to main with much respect Sir,

Obediant servant

A. Csoma

Terjék justly supposes that the date of this letter coincides with the period of the editorial work of Csoma's Tibetan dictionary. However, for several reasons this statement is not valid for the whole manuscript. Wilson had left Calcutta for England in February 1833.⁵⁸ It means he had had no time for any cooperation in 1833. This might have been done in 1832. As to other parts of the manuscript we can safely state they belong to a prolonged period. Csoma might have written them in different times. Csoma refers to a great many works in the List of words. He used Yates' Sanskrit Vocabulary, Wilson's Sanskrit Dictionary⁵⁹, and unidentified Sanskrit grammar⁶⁰, H.P. Forster's Bengali Dictionary.⁶¹ He made notes from the Manava-Dharmasastra edited by Haughton⁶² and from J.J. Brucker's Historia critica philosophiae, a mundi incunabulis ad nostram aetatem deducta which was rendered into English by W. Enfield and was last published in London in 1819.⁶³ Studying these books presupposes a relatively long stay in Calcutta where

these works have been at his disposal. Then there is a reference to his Tibetan dictionary /as Csoma puts it: Tib. Vocab. p. 102/⁶⁴. It indicates a time after the issue of this work /1834/. The slightly haphazard character of the manuscript and the diversity of works cited imply that the present manuscript is the fruit of occasional notes. We venture to say therefore that Csoma prepared the various parts of the manuscript between 1832-November 1835. His setting out to Bengal in November 1835 marks the outer limit of this activity.

The manuscript mainly deals with lexicography. It contains Sanskrit words with or without Hungarian or English equivalents. There are occasional Hungarian and Latin verses and grammatical notes, Hindi and Tibetan words and passages and the fragment of an analysis of a Tibetan historical work identified by J. Terjék with item No. 27. of Csoma's Tibetan collection.⁶⁵

The Hungarian verses and longer passages represent special value. These belong to the few writings by Csoma in Hungarian which have come down to us. Some of them escaped the attention of the scholars dealing with Csoma's life and work. These texts together with the Hungarian items of the List of words show the orthography used by Csoma. Having read these passages, one can guess from Csoma's thoughts and rememberings of Hungary.

These texts are as follows:

8a.

Az Ánglus mennykövét a vizen dörgeti
Tengert s Ámeriká partjait rengeti.
És te Pál a' Muszákák rettenetes Czárja
Ki előtt térdepel két világ Tatárja,
Adjad Uram Isten! lesz még egy időre
Hogy sas fog felülni a kakas ülőre.⁶⁶

ibid.

Már elmigyek az
Örömbé Para-
ditsomnak kertébe.
Leszek Istennek kedvébe.⁶⁷

ibid.

Intonuere poli crebris micat ignibus ether-
-Dördül az Égi sarok villámlik az ég gyakor
izben.⁶⁸

9a.

Élt egy híres Vitéz egykor
Éneaszak neveztek
Ez Trojából szinte mikor
A' Várost elégették,
Előbb állá ringy rongyával
De sok betsest vitt magával.⁶⁹

Jupiter Xantippéiá+ó1

9b.

Ardeo cupiditate incredibili
neque enim, ut ego arbitror
reprehendum est,
nomen ut nostrum
illustratum et qualitatatur
litteris tuis

A viro laudato laudari
pulchrum est⁷⁰

10b.

Adjad Uram Isten! lesz még egy időre
Hogy sas fog felülni a kakas ülőre.

ibid.

Materiam dedi, formam habetis, quaerite
gloriam, si placet, igitur.

11b.

Tulliola deliciolae nostrae tuum munusculum
flagitat.⁷¹

12b.

Nabathaeque regna recessit.⁷²

14a.

Add how to form a sort of adjective from
subst, by adding u or ü as hajju, szemü, fülü,
nyaku, arcu, kezü, lábu, hatu, lábu with any
adject. Yet prefixed as nagy fejü, fekete szemü.

Only excerpts are known in printed form from the manuscript.⁷³ Duka has published some parts of it. His work - a commendable job itself - suffers from some shortcomings which prevent the work of linguists on it. The selection of items was made at random; Duka assigned English and Hungarian meanings to Sanskrit where Csoma did not, therefore he distorted the contents of the original manuscript.

The present edition is going to eliminate all doubts by giving the whole manuscript in facsimile. We give the Sanskrit-Hungarian list of words in a normalized form which follows Csoma's orthography. To avoid misunderstanding and promote further research we add a modern transcript of the Sanskrit items. Since the List of words bears on the relation of Sanskrit and Hungarian vocables, we do not put here the English meanings. Moreover one can find these English equivalents in the facsimile and in the dictionaries by Yates and Wilson, the works consulted by Csoma himself.

The List of words is arranged according to the Devanagari alphabet and distributed in three columns. Numbers after Sanskrit items refer to the page number of the original Ms. We strictly followed Csoma's interpretations in the case of the Hungarian equivalents.

Column one gives the Sanskrit vocables in Csoma's orthography, column two contains these vocables in modern orthography and finally column three comprises the Hungarian equivalents in Csoma's orthography.

Notes

1. Cf. J. Terjék: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményében. /Documents Bearing on Alexander Csoma de Kőrös at the Library of the Hungarian Academy of Sciences/ Budapest 1976.
2. Concerning Finno-Ugrian-Aryan comparative studies in the nineteenth century cf. ÁKE Introduction; As to Munkácsi's activity in this field: J. Harmatta: Munkácsi Bernát, mint a finnugor-iráni kapcsolatok kutatója /Bernát Munkácsi as a Student of the Contacts between Finno-Ugrians and Iranians/ MTA I OK 16 (1960) 392-397; a general survey of such studies: É. Korenchy: Iranische Lehnwörter in den oburgischen Sprachen. Budapest 1972.
3. E. Windisch: Geschichte der Sanskrit-Philologie und indische Altertumskunde I. Theil. Strassburg 1917 (G.I.A.Ph. A. I. Bd. I. Heft B.) 24.
4. S.K. Das: Sahibs and Munshis. An Account of the College of Fort William. New Delhi 1978, 11.
5. *ibid.* 11, 14.
6. *ibid.* 19.
7. *ibid.* 56.
8. *ibid.* 73-64.
9. List of words 15a.
10. Th. Duka: Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. Delhi 1972, 140.
11. *ibid.* 162.
12. H.H. Wilson: A Dictionary Sanscrit and English. Translated, Amended and Enlarged from an Original Compilation Prepared by Learned Natives from the College of Fort William. Calcutta 1819. The Introduction of this work contains the history of work and gives information about traditional Sanskrit lexicography.
13. V. Stache-Rosen: German Indologists. Bibliographies of Scholars in Indian Studies Writing in German. Dialogue 1980-81 /New Delhi 1981/ 14.
14. *ibid.* 25-27.
15. *ibid.* 16-17.

16. *ibid.* 23-29.
17. *ibid.* 21-22.
18. *ibid.* 6.
19. Csoma's letter to Captain Kennedy. Th. Duka *op. cit.* 53.
20. ÁKE p. 2. /We refer to ÁKE in twofold ways: p. denotes page number, a separate number shows the number of an entry./
21. ÁKE p. 8.
22. J. Borgáta Szabó: A' Sanscrit. Tudományos Gyűjtemény 1826/11 64; cf. ÁKE p. 16.
23. G. Dankovszky: Der Völker ungarischer Zunge ... Urgeschichte, Religion, Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christ Geburt. Pressburg 1827, 22.
24. cf. I. Horvát: Levél Kőrösi/ /A Letter about Kőrösi/ Tudományos Gyűjtemény 1833/10, 125-26. There is a list of books owned by F. Kállay in the Collection of Manuscripts at the Library of the Hungarian Academy of Sciences. Its code number is Ms 10 757/67. Item Nr. 27 in this list is likely Bopp's *Kritische Grammatik der Sanskrit-Sprache in kürzerer Fassung* /Berlin 1834/.
25. A remarkable achievement is a writing by István Tamaskó (1801-1881) professor in Pozsony, *Dissertatio de causis linguae Sanscriticae* (Pozsony 1831). He translated Vedic texts and fairy tales, too. Cf. József Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. /Life and Works of Hungarian Writers/ Vol. 13, Budapest 1909, col. 1268-69.
26. J. Terjék - M. Rozsondai: Kőrösi Csoma Sándor levelei az Akadémia Könyvtárában. /Letters by Alexander Csoma de Kőrös at the Library of the Hungarian Academy of Sciences/ Magyar Tudomány 1972/5. 320-327.
27. Th. Duka: *op. cit.* 162.
28. List of words, 13b.
29. Th. Duka: *op. cit.* 132.
30. *ibid.* 133.
31. *ibid.* 138.
32. *ibid.* 139.
33. D.E. Ross: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus. /Alexander Csoma de Kőrös and Tibetan Buddhism/, *Akadémiai Értesítő* 1910, 443.
34. Th. Duka: *op. cit.* 52, 54.

35. Essay Towards a Dictionary Tibetan and English, Calcutta 1834, VIII-IX.
36. I. Horvát: Tudós Kőrösi Csoma Sándor levele, eredeti deák nyelven, amellyet Calcuttából írt Április 30-dikán 1832-dikben Méltóságos Neumann Fülöp Bárához, a' Londoni Austriai Ts. K. Követség Titoknokához. /A Letter in Latin by Alexander Csoma de Kőrös from Calcutta dated on 30th April 1832 to Baron F. Neumann, Secretary at the Royal Austrian Embassy to London/, Tudományos Gyűjtemény 1833/1, 98-99.
37. cf. Note 24.
38. Tudományos Gyűjtemény 1835/9, 120.
39. Th. Duka: op. cit. 155.
40. ibid. 153.
41. ibid. 157.
42. ibid. 157.
43. ÁKE p. 8.
44. M.A. Stein: Duka Tivadar emlékezete. /In Memoriam Theodor Duka/. MTA Emlékbeszéddek 16/9, 28-29.
45. cf. F. Szilágyi: Rendhagyóan Kőrösi Csoma Sándorról /Uncommon Remarks on Alexander Csoma de Kőrös/ Confessio 84/1, 32. It is noteworthy that Sir D.E. Ross prepared the edition of Mahavyutpatti /published in Calcutta 1910-1944/ from Csoma's bequest. During his work he got impressed by Csoma's achievement in Buddhist Sanskrit.
46. J. Schmidt: Kőrösi Csoma Sándor. Kőrösi Csoma Archivum 1 (1921-1925) 7.
47. J. Schmidt: Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkuató /Alexander Csoma de Kőrös as a Student of Languages/ Magyar Nyelvőr 50 (1921) 38.
48. Z. Mády: Schmidt József II. Tudományos munkássága. /His Oeuvre/ Antik Tanulmányok 11/3-4, 183-184.
49. A.J. Joki: Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973. /Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151./ 83.
50. J. Harmatta: Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. Magyar őstörténeti tanulmányok. /Iranians and Finno-Ugrians, Iranians and Hungarians/ Magyar őstörténeti tanulmányok /Studies in Hungarian Prehistory/ Budapest 1977, 169, 176, 178, 181-182.
51. M.C. Shapiro - H.F. Schiffman: Language and Society in South Asia. Delhi-Varanasi-Patna 1981, 132-134.

52. A.J. Joki: op. cit. 83.
53. *ibid.* 289.
54. ÁKE 334.
55. O. Szereményi: *Iranica*. ZDMG 101 (1951) 212.
56. A.J. Joki: op. cit. Nr. 200; as to the Skt. forms cf. EWA III, 175-176.
57. J. Terjék: op. cit. 195. There is another fragment: Very well, Sir, I will wait upon you at that time Kőrösi".
58. E. Baktay: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest 1962, 201.
59. List of words 15a and 16b.
60. *ibid.* 17a.
61. *ibid.* 13a.
62. *ibid.* 13b /Manusanhitá/.
63. *ibid.* 13b.
64. *ibid.* 10a.
65. *ibid.* 18a-17b. cf. J. Terjék: op. cit. 195.
66. F. Szilágyi /ed./ Kőrösi Csoma Sándor levelesládája. /Muniments Chest of Alexander Csoma de Kőrös/ Budapest, 1984, 418: lines 3 and 4 are taken from the poem: Az igazság dala by Mihály Csokonai Vitéz (1773-1805) the foremost poet of the age.
67. It is not mentioned anywhere in the works about Csoma. Szilágyi also does not take notice of it. It is a popular funeral song sung in various melodies by catholics and protestants. Its text is first attested in a manuscript from the seventeenth century. cf. RMDT II, 301. Csoma put it beside the Sanskrit word *aroma* which he presumably associated with Hungarian *öröm* "pleasure".
68. F. Szilágyi: op. cit. 418 rightly attributes the Hungarian translation of this Latin verse. He does not refer to its source. See *Aeneis* I.90.
69. This stanza is taken from the Hungarian translation of A. Blumauer's *Abentheuer des frommen Helden Aeneas, oder Virgils Aeneis travestiert* Vienna 1783-86. cf. *Vergilius Énéása*. Bécs 1792. v. 1. cf. F. Szilágyi: op. cit. 418.
70. It cannot be attested in the works about Csoma. We failed to detect its origin. It is likely an occasional manuscript by Csoma.
71. Neither the writings on Csoma nor Szilágyi take notice of it. See Cicero's *Epistularum ad Atticum* I. 9. 17-18.

72. Neither the writings on Csoma nor Szilágyi mention it. See Ovid's *Metamorphoses* I, 61.
73. Th. Duka: op. cit. 217-227 /Appendix XVII./ cf. J. Terjék: op. cit. 193-197.

Bibliográfia · Bibliography

- AKE = B. Munkácsi: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. köt. Magyar szójegyzék s bevezetésül: a kérdés története /Aryan and Caucasian Elements in Finno-Hungarian Languages. Vol. I. List of Hungarian Words and Introduction to the History of the Problem/ Budapest 1901.
- E. Baktay: Háromszéktől a Himálajáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja. /From Háromszék to Himalayas. Life of Alexander Csoma de Kőrös, Budapest 1942./
- E. Baktay: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest 1962.
- F. Bopp: Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache.... Herausgegeben ... von K.J. Windischmann. Frankfurt 1816.
- J. Borgátai Szabó: A' Sanscrit. Tudományos Gyűjtemény 1826/11, 47-65.
- Centenary Review of the Asiatic Society of Bengal from 1884 to 1883. Calcutta 1885.
- G. Dankovszky: Der Völker ungarischer Zunge ... Urgeschichte, Religion. Cultur, Kleidertracht, Verkehr mit den Persern und Griechen etc. 550 Jahre vor Christi Geburt. Pressburg 1827.
- S.K. Das: Sahibs and Munshis. An Account of the College of Fort William. New Delhi 1978.
- Th. Duka: Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. Reprint edition. Delhi 1972.
- T. Duka: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest 1885. /A slightly different version of the above item/ /in Hungarian/.
- EWA = M. Mayrhofer: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. Heidelberg 1953-1976.
- I.A. Fessler: Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen. 10 Bde. Leipzig 1812-1825.
- K. Fiók: Az árják és ugorok érintkezéseiről. /On the Contacts between Aryans and Ugrians/ Appendix to J. Huszka's Székey ház. Budapest 1894.

- J. Harmatta: Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. /Iranians and Finno-Ugrians, Iranians and Hungarians/ Magyar Őstörténeti tanulmányok. /Studies in Hungarian Prehistory/ Budapest 1977, 167-182.
- J. Harmatta: Munkácsi Bernát, mint a finnugor-iráni kapcsolatok kutatója. /Bernát Munkácsi as a Student of Contacts between Finno-Ugrians and Iranians/ MTA I OK 16 (1960) 392-397.
- I. Horvát: Tudós Kőrösi Csoma Sándor levele, eredeti deák nyelven, melyet Calcuttából írt Április 30-dikán 1832-dikben ... Neumann Fülöp Bárához, a' Londoni Austriai Ts. K. Követség Titoknokához. /A Letter in Latin by Alexander Kőrösi from Calcutta dated on 30th April 1832 to Baron F. Neumann, Secretary at the Royal Austrian Embassy to London/ Tudományos Gyűjtemény 1833/1, 95-99.
- I. Horvát: Levél Kőrösiről. /A Letter about Kőrösi/ Tudományos Gyűjtemény 1833 X. 125-127.
- A.J. Joki: Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. Helsinki 1973. /Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151./
- Gy. Kara: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest 1970.
- É. Korenchy: Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest 1972.
- Ch.T. Lewis - Ch. Short: A Latin Dictionary. Oxford 1980.
- Z. Mády: Schmidt József II. Tudományos munkássága. /His Oeuvre/ Antik Tanulmányok 11 (1964) 157-188.
- MNyTESZ = A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára /An Etymological Dictionary of Hungarian on Historical Principles/ Budapest 1967-1976.
- M. Monier-Williams: Sanskrit-English Dictionary. Oxford 1960.²
- W.R.S. Ralston: Tibetan Tales Derived from Indian Sources. Translated from the Tibetan of the Kah-Gyur by F. Anton von Schiefner. Done into English from the German with an Introduction by ---. London 1882.
- RMDT II = Régi magyar dallamok tára II. A XVII. század énekelt dallamai. /A Repository of Old Hungarian Melodies: Melodies Sung in the 17th Century./ /ed. by G. Papp/ Budapest 1970.

- D.E. Ross: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus. /Alexander Csoma de Kőrös and Tibetan Buddhism/ Akadémiai Értesítő 1910, 438-451.
- J. Schmidt: Kőrösi Csoma Sándor. Kőrösi Csoma Archivum I (1921-1925) 3-26.
- J. Schmidt: Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvkuatató. /Alexander Csoma de Kőrös as a Student of Languages/ Magyar Nyelvőr 1921. 35-39.
- M.C. Shapiro - H.F. Schiffman: Language and Society in South Asia. Delhi-Varanasi-Patna 1981.
- V. Stache-Rosen: German Indologists. Bibliographies of Scholars in Indian Studies Writing in German. Dialogue 1980-81 /New Delhi 1981/.
- M.A. Stein: Duka Tivadar emlékezete. /In Memoriam Theodor Duka/. MTA Emlékbeszédek XVI/9, 1-33.
- O. Szemerényi: Iranica. ZDMG 101 (1951) 197-219.
- F. Szilágyi: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához. /Contributions to the Biography of Alexander Csoma de Kőrös/ MTA I OK 21 (1964) 267-91.
- F. Szilágyi: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja. /The Posthumous Life of Alexander Csoma de Kőrös in Hungary/ Budapest 1966. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 1./.
- F. Szilágyi: Rendhagyóan Kőrösi Csoma Sándorról. /Irregular Remarks on Alexander Csoma de Kőrös/ Confessio 84.1, 27-37.
- F. Szilágyi /ed./: Kőrösi Csoma Sándor levelesládája. /Muniments Chest of Alexander Csoma de Kőrös/ Budapest 1984.
- J. Terjék - M. Rozsondai: Kőrösi Csoma Sándor levelei az Akadémiai Könyvtárban. /Letters by Alexander Csoma de Kőrös at the Library of the Hungarian Academy of Sciences/ Magyar Tudomány 1972/5. 320-327.
- J. Terjék: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben. /Documents Bearing on Alexander Csoma de Kőrös at the Library of the Hungarian Academy of Sciences/ Budapest 1976.
- H.H. Wilson: A Dictionary Sanscrit and English. Translated, Amended and Enlarged from an Original Compilation Prepared by Learned Natives for the College of Fort William. Calcutta 1819.
- E. Windisch: Geschichte der Sanskrit-Philologie und indische Altertumskunde. I. Theil. Strassburg 1917. /G.I.A.Ph.A.I. Bd. I. Heft B./.

- Gy. Wojtilla: A 200 éves Bengáli Ázsiai Társaság, Kőrösi Csoma Sándor és a Magyar Tudományos Akadémia. /The Two Hundred Years Old Asiatic Society of Bengal, Alexander Csoma de Kőrös and the Hungarian Academy of Sciences/ Magyar Tudomány 1984/4, 316-320.
- W. Yates: A Sanskrit Vocabulary ... with Explanations in Bengalee and English. Calcutta 1820.
- Th. Zachariae: Die indischen Wörterbücher /Kośa/. Strassburg 1897. /G.I.A.Ph.A.I. Bd. 3. Heft B./.

III.

A Szójegyzék

List of Words

akshi 1a	aksi	szem
agni 11b;15a	agni	égni
aṅga 10a	aṅga	ing
aṅgakam 13a	aṅgakam	ing
angiká 13a	aṅgika	ing
ajnyá 10b	ajña	tudatlan
atila 9b;12b	?	felette foglaló
ativritta 12b	ativṛtta	felette /nagyon -g-venült -g idősödött
atti 15b	atti	enni
atyārya 1a	atyārya	tisztelendő, tiszteletes
adhyaksha 1a	adhyakṣa	ráügyelni, vigyázni
anananta 10b	ananta	vegtelen
anarthaka 10b	anāṛthaka	értéketlen
anugá 9b;10b	anuga	utánjaro, kísérő
annadānam 1a	annadānam	enni adás
annam 1a	annam	enni
apahāra 9b	apahāra	elvesztés
aphala 10b	aphala	gyümöltstelen
amutra 3a;14a	amutra	amott; ott
amrita 10b	amṛta	halhatatlan
arāma 3a	ārāma	öröm
argala 11b;15a;16a	argala	horgoló
argha 1a; árgha 16a	argha	bets
arghya 12b	arghya	betsülendő
archa 1a	?	ritka
artha 3a	artha	értelem, érték

arthaka 3a	arthaka	érték
arthana 12a;16a	arthanā	értelem
arthayate 3a	arthayate	érthekezni
arthavatam 12a	arthavatam	értelmesen
arthavān 3a;12a	arthavān	értelmes
arthāpayanam 12a	arthāpayanam	ertettetni
arddatē 15b	ardate	ártani
arpad 12b	?	gyorslábu
arh 8a;12b	arh	bets; betsülni
avāch 3a	?	apátza
alaka 3a;13a;14a	alaka	alak; Elek
alaktsandra 13a	alakacandra	gyönyörű Hold
alati 15b	alati	előzni
alasa 9b;10b;15a	alasa	lágý
alasakam 7b	alasaka	aluszékony
ash 3a;13a	aś	eszem
ashita 13a	aśita	ettem, ett
ashanam 1a	aśanam	ozsonya, evő, étel
ashitam bhava 3b	aśitam ?	ennivaló
ashtamati 16b	?	estvéledik
astag 2b	astaga	asztag
astamati 1a	?	esteledik
astimat 3a	astimat	vaqvon-os
asthira 10b	asthira	álhátatlan
aswara 10b;15a	asvara	Bertalan; szotalan, aluszékony
aham 8a;16a	aham	én
ārāma 8a	ārāma	egész öröm
itastatah 3a	itastatah	idestova
iti 3a	iti	igy
idde 15b	idde	idvezelni
irayati 3a	?	jártatni
ishtah 12b	iṣṭah	kiváncos, kellemes, kedves
ishte 15b	iṣṭe	Isten lenni

iham utra 10a	?	imitt amott
irrté 15b	?	járni
irshyá 15a	īrṣyā	irigység
ishati 8b	īṣati	nézni
ishtam	iṣṭam	Isten
uttar 13a	uttara	felsőbb
utsa 16b	utsa	utsza
upajagāma 12b	upajagāma	közelített
Umāsuta 14b	Umāsūta	Umászülte Kartikéya
uru 6b;11b	uru	ur
eka 8a;16a	eka	egy
eta 8a	eta	ez
esa 16a	eṣa	ez
oriyas 1a; 16a	?	orijás; Máramaros
ka 16a	ka	ki
kakkhati 3b;8b;15b	kakhati	katzagni
kansha 1a;	kaṁsa	kantso
kansya 3b	kaṁsa	kantso
katsa 16a	?	virág
kaph /kapha/ 3b;9b;16a	kapha	köp
kara 16a	kara	kar
karaka 14b	karaka	karbeli; kerek /edény/
karagraha 3b	karagraha	kézfogás
karadharshanam 12a	karadharṣaṇam	kéz dörzsölés
karpura 3b;9b	karpūra	kámfor
karmabhū 3b	karmabhū	mivel föld
kalasha 3b;9b;15a	kalaśa	kulats
kashchit 3a	kaścit	kitsoda?
kārayét 13a	kārayet	tetessen
kinychit 3a	kiṁcit	kicsit
kim artha 3a	kiṁ artha	miért
kirtita 3b	kīrtita	hirdetett
kila 16a	kīla	kék
kilati 8b	kīlati	szegezni
kilasa 11b;15a;16a	kilāsa	keles

kishor 3b	kiśora	kis űr
kírtti 3b	kīrti	hir
kukara 10b;15a	kukara	gőrbe kezű, roszkaru
kukkuta 1a	kukkuta	kakas
kumudvat 9a	kumudvat	liliomos
kuryyāt 13b	kuryāt	tegyen
kūpa 9b;15a	kūpa	kut
kularakam 8a	?	kőnyők
kriyavat 9a	kriyāvat	foglalatós
kshoma 11b;16a	kṣoma	sejem, selyem
khara 1a	khara	kőrőm
khāta 3b	khāta	kut
khātra 3b	khātra	gődör
ganja 3b	gañja	kints
gartta 3b	garta	gődör
gallati 3b	garhati	gyalázni
gokanna 3b	?	gané
gópa 9b	gopa	tehénpásztor
goraksha 9b	gorakṣa	marhatarto
gyaya 9b	?	győzni, győzedelem
graha 9b	grah	fogni
grihin 3b	gr̥hin	házas
ghagghati 3b	gagghati	katzagni
ghattāná	ghaṭṭana	katona
ghanāghana 3b	ghanāghana	verekedés
gharatta 14b	gharaṭṭa	malom
ghātana 3b	ghātana	katona
ghārtā patha 3b	? patha	vert ut
chakra 11b;12b;15a	cakra	szekér?; kör
chandra 9b	candra	Sándor
chamó 15a	camū	tsomó
chayati 3b	?	gyűlni
chayayati 3b	cayayati	gyűjteni
chāpayati 3b	cāpayati	gyűjtetni
chāshaka 9b;15a	caśaka	csesze

chitra 3b	citra	tsifra
chikayati 3a	cikkayati	tsiklandani
chéta / chéda 3b	ceta / ceda	tseled
chyávayati 3a	cyavayati	csufolni
chhattra 15a	chatra	sátor, nap/eső ernyő
chhal 3b;11b	chal	csal, csalárkodni
chhala 15a	chala	csalás
jabhati 14a	jabhati	baszni
jaya 7b	jaya	Győző, Gejza
jayati 15a	jāyate	szülik
jayati 8a	jayati	győzni
jayavant 8b	jayavant	gyozedelmes
javana 10a	javana	jövevény
jālam 12a	jalam	halo
jí /jayati/ 8b	jī /jayati/	győz
jíva 8b	jīva	élet
jīvati, jījiva 8b	jīvati, jījiva	élt
jwalati 15b	jvalati	gyulni
tat kal 4a	tat kal	akkor
tad 8a	tad	az
tadārtha 16a	tadārtha	azért
taddinam 4a	taddinam	aznapon
tanutra 4a	tanutra	tisztarto
tapati te 4a	tapati,-te	hevülni, heviteni
tapyati te 4a	tapyati,-te	hevitetni
tāpayati 4a	tāpayati	forrni, forralni, forraltatni
talati 4a	talati	tölteni
tālayati 4a	tālayati	töltetni, telni
talāpayati	talāpayati	töltetni, telni
talahrīdaya 4a	talahrīdaya	talp sziv
tasyati 4a;15b	tasyati	taszitni
tāmrāpatta 4a	tāmrāpatta	réztábla
tāryate 4a	tāryate	terjedni, terjeszkedni
tāvat 4a	tāvat	annyira

tēja 9b;14a	teja	tűz
téna 4a	tena	azzal
trá, tráti 4a;13b;15b	trā, trāti	tartani, tartatni
tráta 4a;9a;15b	trāta	tartott, tartatott
trinshaka 4a	triṁśaka	harmintzas
tritiya krita 4a	tr̥tīya kṛta	3szor mivel
trishikha 4a	triśikha	háromfejű /sárkány/
twā 16a	?	te
tvaranām 4a	tvaranam	sebess
twish 15a	tviṣ	tűz /világ/
thatra 7b	tatra	itt
dakshinātas 4a	dakṣinataḥ	Délről, jobbról
dadatē 14b;15b	dadate	adakozni
dantaka 4a	dantaka	fogas
dandadandi 4a	daṇḍādaṇḍi	botolás
dasha 8a;16a	daśa	tíz
dātā 12a	dātā	ado
didvishe 14b	didviṣe	irigykedem
dīrghagrīva 4a	dīrghagrīva	hosszunyaku
dīrgharoman 4a	dīrgharoman	hosszuszőrű
durkṛita 4a	durkṛta	rossztett
durgata 4a	durgata	rosszuljárt, elkár- hozott
durjana 4a	durjana	rossz születés, szemtelen
durvachas 4a	durvacas	rossztett
duḥkhayati 4a	duḥkhayati	kinozni
duḥkhāyatē 4a	duḥkhayate	kinlodni
duḥkhita 4a	duḥkhita	nyomorgott
dwāra 15a	dvāra	udvar
dhana 11b	dhana	birtok
dhayati 15b	dhayati	dajkálni
dhārsanaka 14a	dhāraṇaka	tartozó
dhāszi 8a	dāśi	dajka
dhira 8a	dhīra	biro

dhri /dharati/ 3a;12b	dhṛ /dharati/	tartani, tartozni, tartozkodni
dhritarāshtram 12b	dhṛtarāṣṭra	ország tarto-uralkodo
dhritih 13a	dhṛtiḥ	tartás, rendtartás
dhritimat 9a;15b	dhṛtimat	tartos
Dhwana 10a;12b	Dhvana	Duna
na 3a	na	ne, nem
nacha 3a	na ca	nem is
nada 9b	naḍa	nád
nadakiya 4b	naḍakīya	nádas
nadasráya 4b	naḍāśraya	nádestul
naditarasthān 4b	naditarastha	vizen-általjáró hely
nadvat 4b;9a;15b	naḍvat	nádas
nadvabhū 4b	naḍvabhū	nádból való
nanu 4b	nanu	nem-é?
namucha 4b	nanu ca	nem is
nāda 4b;15a	?	nád
nādi 4b	nāḍi	nád
nāpi 3a	nāpi	nem éppen
nāma 3a	nāma	nemő?
nicha 4b	nīca	alatson
nirarthaka 4b	nirarthaka	értetlen, tehetetlen
nirjara 4b	nirjara	nemvénülő, korod- hatatlan?
nirdharma 4b	nirdharma	vallástalan
nirbhaya 4b	nirbhaya	rettenthetetlen
nirbhara 4b	nirbhara	telhetetlen
nirvṛiti 4b	nirvṛtti	ki- el, vállás, kifejtlődés
nisha 4b	niśā	éj, étsaka
nisphala 4b	niṣphala	gyümöltstelen, magtalan
pakkakṛit 4b	pakkakṛt	érlelő /érlelt/
pakkavari 4b	pakkavāri	főtt viz
pakti 4b	pakti	főző, főtt
pakshin 5a	pakṣin	madár

pachak 13b	pacaka	fazak, fazék
pachati 4b;13b;15b	pacati	főzni, főlni
pachayati	pācayati	főzni
pacháyati 4b	pācayati	főzetni
pachchas 4b	pacchas	lábanként
pata 1a	pata	poszto
patá 4b	pata	poszto
pataka 11b	?	patak
patati 4b;13a	patati	szállni, esni, bukni
patayati 4b	pātayati	szállítani, ejteni, buktatni
pātayati 4b	pātayati	szállítatni, ejtetni
patita 5a	patita	elesett
patimbarā	patim̐varā	férjet választott
pativatnī 5a	pativatnī	férjes asszony, uras
pativrata 5a	pativrata	/ura/ férje után járó
patha 5a;8a;15a	patha	ut
pathati 5a;8b	pathati	utazni
pāthayati 5a	pāthayati	utaztatni, küldeni
pathika 5a;8a;10a;15a	pathika	utas, utazo
pathikasamtati 5a	pathikasamtati	utitársaság
pathin 5a;8a	pathin	utas
pathila 5a	pathila	utat vivő, az utazót fel vivő?
pathivāhaka 5a	pathivāhaka	utazót vivő
padaga 5a	padaga	gyalogjáró
padāsanam 5a	padāsanam	lábszék
pañā 4b /-s/	pana	pénz
panthati, panthayati 5a	pathati	utasítani
paralok 5a	pathayati	
parastrī 1a	paraloka	Más világ
parikhā 5a	parastrī	paraszt asszony
palāla 10a;16a	parikhā	körülásás, sántz
paschārdha 5a	palāla	polyva
	paścārdha	hátsó fél

paschāt 5a	paścāt	hátsulról
pashati 15b	paśati	fűzni
pákshika 5a	pakṣika	madarász
páchak 13b	pācaka	fazak, fazék
páchaka 5a	pācaka	főzzö, szakáts
páchakastrī 5a	pācakastrī	főző asszony
pādachārin 5a	pādacārin	gyalogjáró
pádiká	?	lábbeli
pānigrahanam 5a	pāṇigrahanam	kézfogas
pāpvat 9a	pāpavat	bűnös, Pápa
parthas 5a	pārtha	pásztor
putrasā 5a	putrasū	fiyat szült vagy szülő
purānaga 5b	purāṇaga	előljáro
purānapurusah 5b	purāṇapuruṣaḥ	óember
purānavritta 5b	purāṇavṛtta	előbbi vagy régi történet
purvati 5b	?	telni, tölteni
push, poshati,	puṣ, poṣati,	nöni, nevelni, tartani
pushyati 5b	puṣyati	
pushp pushpyati 5b	puṣp, puṣpyati	virágozni
pūjārha 14b	pūjārha	tiszteletre, imádásra méltó
pūr, pūryaté,	pūr, pūryate,	telni, teljesedni,
pūrayati 5b	pūrayati	tölteni, teljesíteni
pūrṇakumbha 5b	pūrṇakumbha	teli edény, teli töltött viz edény
pūrvaja 5b	pūrvaja	elsőszülött
polati, polayati 5b	polati, polayati	bővülni, itni, ter- jedni, eszteni
prativimba 5b	prativimba	vissz-test, kép
pratihāra 5b	pratihāra	elfogás, elfogatás
pratihāsa 5b	pratihāsa	elmosolyodás
pratyutthānam 5b	pratyutthānam	felállás
pradesha 5b	pradeśa	tartomány
prabhava 5b	prabhāva	elsölétel, ujjászületett

pramukha 5b	pramukha	főszemély
prayānam 5b	prayānam	reámenés
prārthita 9a	prārthita	értekezett
pṛita 9a	pṛita	választott
phala 11b	phala	gyümölcs
phalakri 11b	phalakṛ	gyümöltsözni
phalati 8b	phalati	gyümöltsözni
phalavat 9a	phalavat	gyümöltsős
phullati 8b	phullati	virágozni
bayānak 16a	bhayānaka	bajnok
balatkāra 10a	balatkāra	erőszaktétel
Baladeva 13a	Baladeva	Bléda?
balavat 9a	balavat	erőss
balavān 16a	balavān	erőss
bahu 15b	bahu	buja
bahutra 5b	bahutra	sokhelyt
bahusu 5b	bahusū	sokat szülő
bādati, bādāte 6a	bādati, bādāte	feredni
bira 16a	?	biro
bodhisattva 6a	bodhisattva	böltssvalóság
brahmayajña 6a	brahmayajña	ritka áldozat
briksha 15a	vṛkṣa	bikkfa
bhakshavya 6a	bhakṣavya	ennivaló /használni való/
bhayānak 8a;15a	bhayānaka	bajnok
Bharata 6a	Bharata	Barta, Bartos, Barát
bhavat 6a	bhavat	magá
bhavatīya 6a	bhavatīya	a magá'jé a'magat
bhavātmajā 6a	bhavātmajā	magától lévő, születő
bhāṅgin 6a	bhāṅgin	kenderes
bhāravāha 6a	bhāravāha	tehervivő
bhāsh, bhāshatē 6a	bhāṣ, bhāṣate	beszéli
bhāsha 9a	bhāṣa	beszéd
bhāshit 15a	bhāṣita	beszéd
bhāshita 6a	bhāṣita	beszellelt

bhika 10a	?	bika
bhīruhrīdaya 6a	bhīruhrīdaya	félénkszívü
bhuktvā 16b	bhuktvā	eleget évén
bhu 16b	bhū	valo
bhuta 16b	bhūta	volt
bhūyah 14b;15b	bhūyah	buja, bujálkodás
bhūkampa 6a	bhūkampa	földingás
bhéka 8a;15a	bheka	béka
bhrātā 1a	bhrātā	bátya
madhu 10a	madhu	méz
madhyāṅguli 10b	madhyāṅguli	közép uj
mash, mashatē- ti 6a	maś,maśate.-ti	mozog, mozgat
mahati 6a	mahati	naqyzolni
mahayati 6a	mahayati	magasztalni
mahati 15b	mahati	mérni
māya 11b	māya	majom
mushka 6a	muška	muszka
mushtāmushti 6a	?	különbözés
mūl, mūlati 6a	mūl, mūlati	gyökerezni
mūshika 6a	mūshika	tolvajos
mriga 6a;8a	mrga	vad
mrigayā 6a	mrgayā	vadászás
mrigayin 6a	mrgayin	vadász
mrigyatē 6a	mrgyate	vadászni
mrigayatē 6a	mrgayate	vadászni
mriduromavat 6b	mṛduromavat	gyengeszörű
mēghavarṇā 6b	meḡhavarṇa	felleget színü
yatas 6b	yatas	a'honnan
yat kal 4a	yatkal	amikor
yāti 15b	yāti	járni
yādrich 6b	yādrks	a'millyen, a'hogy,
		a'miképpen
yāvajjīva 6b	yāvajjīva	a'mig él
yudh 6b	yudh	had
yudhān 6b	yudhān	hadi /ember/

yudhyati 3a	yudhyati	hadakozni
rakta 6b;10a	rakta	vér, veress /festett/
rakta víja 6b	raktabīja	veress magu
raktapa 6b;10a	raktapa	vérszopo
rakshita 9a	rakṣita	örzött
raga 2a	rāga	haraq
rathika 6b	rathika	szekeres
rathin 6b	rathin	szekeres
rama 6b;8a;16a	rāma	öröm, gyönyörűség
rájate 7b;15b	rājate	ragyogni, fényleni
Rāhulajā 6b	Rāhulajā	Ráhula szüleje
laksha 6b	lakṣa	jegy
lakshayati, té 6b	lakṣayati, te	jegyezni
lanka 10a	laṅkā	lányka
loka 10a;15a	loka	világ
lokayati 3a	lokayati	világítani
loshta 6b	loṣṭa	ros'da
lohala 6b	lohala	lehel
lohita 13a	lohita	vér
lauhabhus 6b	lauhabhū	lábos
vachakam 6b	vacaknu	fetsegő
vatsa/batsa 6b	vatsa/batsa	betse
vara 6b	vara	orijas
varabala 16b	varabala	Verböltz
varuna 10a	varuṇa	barna
vardhaka 6b	vardhaka	növevény, a legnagyobb fő urak
valg 14b;16a	valg	ballagni, billegni
vas, vasati,	vas, vasati,	lakni,
vasayati 2a	vāsayati	lakozni
vasanam 2a;9b;15a	vasanam	vászon
vaste 2a	vaste	viselni, ruházni
vastra 1a	vastra	vászon
vaha /vahati/ 2a;7b	vah /vahati/	vinni, vonni

vāgman 9a	vāgman	beszédés
vādayati 3a	vādayati	vádolni
vāripathika 2a	vāripathika	vizen utazó
vāhanam 14a;15a	vāhanam	vonni
vināyaka 2a	vināyaka	elvezető
vighāga 2a	vibhāga	elosztás
vibhāgya 2a	vibhāgya	elosztando,
		elosztani való
vibhāranam 2a	?	megsértés
viragta 2a	virakta	haraq̣talan
vīrayati 2a	vīrayati	vitézkedni
viloka 8b	viloka	világ
vishuddha 2a	viśuddha	megtisztult
vishvatas 2a	viśvatas	mindenünnét- en
vihasita 2a	vihasita	lenevetett
vrika 2a;15a;16a	vr̥ka	farkas
vriksha 2a;10a	vr̥kṣa	bikkfa
vrisha 2a	vr̥ṣa	bika
védapārāga 14a	vedapārāga	Védát által olvasott
vaida 16a	vaida	vajda
vairāgika, vairāgin 2a	vairāgika,	harag, indulat
	vairāgin	nélkül való
vyāvakrodhi 2a	vyāvakrośī	átkozodás
shakata 2a;10a;14b;15a;	śakaṭa	szekér
16a		
shata 8a;16a	śata	száz
shākitika 2a	śākitika	szekerező
shāda 2b	śāda	sáté
shādvala 2b	śādvala	sátés
shāntikāma 2b	śāntikāma	nyugodalmat kíváno
shārika rakshaka 7b	śārikarakṣaka	testörző
shirshak 1a	śīrṣaka	sisak
shukla-bhavati 12a	śuklabhavati	fejér-edik
shubha 10a;16a	śubha	szép

shúkara 14b	śūkara	sértés
shúr 2b	śūra	vitéz
shūrayati 2b	śūrayati	vitézkedik
shúlākṛita 2b	śulākṛita	felnyársalt, nyárson sütött
shodhānārtha 3a	śodhanārtha	tisztulásért
shóbbhá 10a;10b;15a	śobhā	szepség
shrítahast 13b	śritahasta	sárkány
shwasiti 15b	śvasiti	szuszogni
sa 8a;16a	sa	az
sakulya 2b	sakulya	székely
sankata 15a	saṁkata	szük
sankathā 2b	saṁkathā	együtt való beszélgetés
sat 13a	sat	való
sata 2b	sat	való igaz
satya 13a	satya	valóság
satyaka 17a	satyaka	az igaz a valóságos
satyavachas 2b	satyavacas	igazat mondo
satyām 13a;17a	satyam	valósággal valóban
sapta 16a	sapta	hét
sabala 16a	sabala	Szabolts
sabha 10a;15a;16a	?	szabó
samudra 7a	samudra	tenger, tenyér
sarj 13b;14b;15b	sarj	szerezni
sarvannina 15a	?	mindent enni
sahasra 8a;16a	sahasra	ezer
sikatā 2b	sikatā	sziget
siddha 13a	siddha	szent
sutas 2b	suta	szülöttje, fia
sutā 2b;9a	sutā	lánya
subāhu 14a	subāhu	szabo, jokezü, hamardolgozo
subhāshita 2b	subhāsita	jeles mondás
surata 2b;15b	surata	szerető

sushati 15b	sūṣati	szül̄ni
su-savanam 14a	sū	szül̄ni
suhrida 2b	suhṛda	joszivű, szerető
sūchika 2b;10a	sūcika	szöts
suta 1a; 15a	suta	szül̄te
sūnam 1a	?	szül̄ni
sūryaloka 2b	sūryaloka	napvilág
sūryāvartta 2b	sūryāvarta	napraforgo
sūryendusangama 2b	sūryendusam̄gama	nap-hold össze- menetele
sūryodāya 2b	sūryodaya	napfelkelés
sri sarati 9b	sr̄, sarati	follyamodni
sévati 15b	sevati	szolgálni
sévaka 7b	sevaka	szolga
sévita 9a;15b	sevita	szolgált
saikatam 14a	saikatam	sziget
sauchika 15a;16a	saucika	szöts
sauti 15b	?	szül̄ni
skhadayati, te 13a	skhādayati	szakaszt, szakadoz,
skhadāpayati 13a	?	szakasztatni
skhadé, skhadase, skhadaté 13a	skhadate	szakad-ok, szakadsz,
sruta 9a	śruta	szakad
swatayati 3a	?	ditsért
harati 7a	harati	suttoṇni
hari 11b	hari	ragadni
halabhrit 7a	halabhṛt	Péter
hasati 8b;15b	hasati	eketarto
hasya 11b;15a	hāsyā	katzagni
hinsāti 3a;14b	himsati	katzagás
hinsayati 3a	himsayati	kinozni
hinsā 15a	himsā	kinoztatni
hikkati 8b; té 15b	hikkati, te	kinzás
		köhögni, tsiklani, chuklani

himāgama 7a	himāgama	tél megérkezése
hiranyam 13a	hiranyam	arany, arany er
hímavat 7a	himāvat	havas, hideg, hives
hína 7a	hīna	alatson, elhagyott
hínajāti 7a	hīnajāti	alatson nemzet
hu juhوتي 7a	hu, juhوتي	áldozni
hridayangama 7a	hṛdayaṅgama	szivrehato, menő
hridayavat 7a	hṛdayavat	szives
hétu 11b	hetu	ok
hwayati 7a	hvayati	hivni
hval 8b	hval	kiábál

... transparency - the lake in fact.
 fly, when -
 49. white - white - large.
 50. When it was a trout
 (small)
 51. white - a blood - black - brown
 52. white - fish - the two -
 53. white - like - brown - brown
 54. white - a black - fish -
 55. white - a black - fish -
 56. white - a black - fish -
 57. white - a black - fish -
 58. white - a black - fish -
 59. white - a black - fish -
 60. white - a black - fish -
 61. white - a black - fish -
 62. white - a black - fish -
 63. white - a black - fish -
 64. white - a black - fish -
 65. white - a black - fish -
 66. white - a black - fish -
 67. white - a black - fish -
 68. white - a black - fish -
 69. white - a black - fish -
 70. white - a black - fish -
 71. white - a black - fish -
 72. white - a black - fish -
 73. white - a black - fish -
 74. white - a black - fish -
 75. white - a black - fish -
 76. white - a black - fish -
 77. white - a black - fish -
 78. white - a black - fish -
 79. white - a black - fish -
 80. white - a black - fish -
 81. white - a black - fish -
 82. white - a black - fish -
 83. white - a black - fish -
 84. white - a black - fish -
 85. white - a black - fish -
 86. white - a black - fish -
 87. white - a black - fish -
 88. white - a black - fish -
 89. white - a black - fish -
 90. white - a black - fish -
 91. white - a black - fish -
 92. white - a black - fish -
 93. white - a black - fish -
 94. white - a black - fish -
 95. white - a black - fish -
 96. white - a black - fish -
 97. white - a black - fish -
 98. white - a black - fish -
 99. white - a black - fish -
 100. white - a black - fish -

Tartalomjegyzék · Contents

I. Csoma és a szanszkrit nyelvtanulmányok	5
Bevezetés	7
1. Előzmények	9
2. Csoma tanulmányai az ind nyelvek és az összehasonlító nyelvészet területén	14
3. Magyar és külföldi vélemények Csomának az ind nyelvekben és az összehasonlító nyelvészetben kifejtett tevékenységéről	19
4. Csoma nyelvhasználati kísérletei a Szójegyzék szerint	22
5. Megjegyzések a Szójegyzéket tartalmazó kézirat-ról	26
Jegyzetek	31
II. Csoma and Sanskrit Studies	37
Introduction	39
1. The antecedents	41
2. Csoma's studies in Indic languages and comparative linguistics	46
3. Hungarian and foreign reviews on Csoma's work in Indic languages and comparative linguistics	51
4. Csoma's attempts in his List of Words	54
5. Remarks on the manuscript containing the List of Words	58
Notes	63
Bibliográfia. Bibliography	69
III. A Szójegyzék. List of Words	73

Alak B/5 – Terjedelem 9,8 (A/5) ív
Megjelenés 1985. Példányszám: 800
Felelős kiadó: az MTA Könyvtára főigazgatója
Készült az MTA Könyvtára házi sokszorosító
részlegében

KELETI TANULMÁNYOK — ORIENTAL STUDIES

1. Terjék József: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben. Bp. 1976. 226 p.
2. Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976. Ed. by Éva Apor Bp. 1978. 224 p.
3. Terjék József: Collection of Tibetan MSS and Xylographs of Alexander Csoma de Kőrös. Bp. 1976. 116 p.
4. Kasantatarische Volkslieder (Auf Grund der Sammlung von Ignác Kunos) Hrsg. von Zsuzsa Kakuk. Bp. 1980. 142 p.
5. Hungarian Turcology 1945-1947. Bibliography. Ed. by Zsuzsa Kakuk. Bp. 1981. 188 p.

50, - Ft